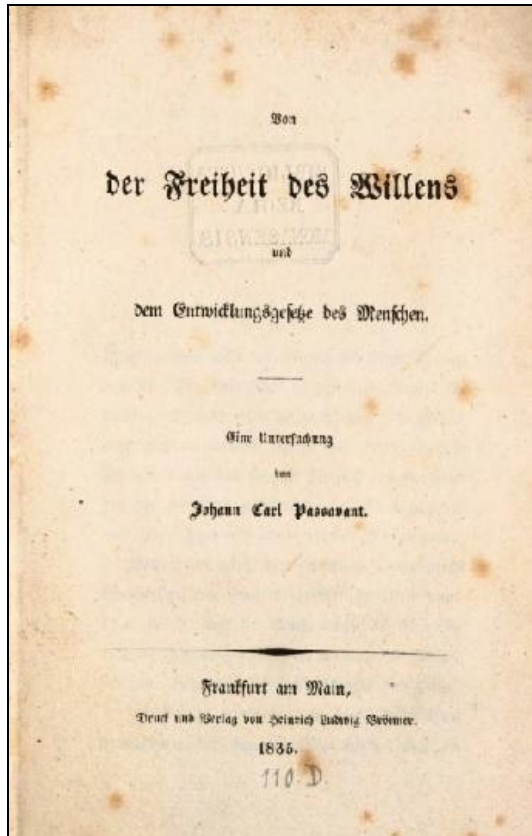

JOHANN KARL PASSAVANT

VON DER FREIHEIT DES WILLENS UND DEM
ENTWICKLUNGSGESETZE DES MENSCHEN

OVER DE VRIJHEID VAN DE WIL EN DE
ONTWIKKELINGSWETTEN VAN DE MENS

1835

vertaling:

Ruud Muschter

∴

Groningen

muschter@home.nl

www.archive.org

16 juli 2018

herzien 8 december 2018

INHOUDSOPGAVE

Bronvermelding	4
Inleiding van de vertaler	5
Voorwoord	9
 Over de vrijheid van de wil.....	11
1. Over de absolute wil van God.....	11
2. Over de wil van God als oorzaak van de Schepping.....	12
3. Over de wil van geschapen geesten en de mogelijkheid van het kwaad	15
4. Over de ontwikkeling van vrije wezens	22
5. Over de val en het herstel van vrije wezens	26
6. Over de huidige aard der mensen	36
 Over de theorieën die de vrijheid van de wil ontkennen	43
1. De wil van de mens in verhouding tot de almacht van God.....	43
2. De wil van de mens in verhouding tot zijn voorafgaande wilshan- delingen.....	46
3. De wil van de mens in verhouding tot de wil van andere vrije schepselen	48
4. De wil van de mens in verhouding tot de natuur.....	49
 Over de vrije wil van de mens en de gemeenschap met andere mensen	58
1. Over de solidariteit onder de mensen	58
2. Over de ontwikkeling en het herstel van de mens in de staat.....	63
3. Over de ontwikkeling en het herstel van de mensen in de wereld- geschiedenis	67

BRONVERMELDING

Frankfurt am Main, 1835

<http://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10044072.html>

Bayerische StaatsBibliothek

INLEIDING VAN DE VERTALER

Een van de kerngedachten van dit werk ligt in de volgende uitspraak van de auteur: “Zou men zeggen dat de plant slechts groeit en gedijt door de invloed van het licht en de warmte, dan vergeet men dat hij een innerlijke drijfveer heeft om zich naar het licht op te heffen en zich van binnenuit te vormen. Zou men omgekeerd beweren dat de plant slechts door zijn vormingsdrang zou groeien, dan ziet men over het hoofd dat de invloed van de zon voor hem nodig is om te gedijen.”

De auteur is ook van mening, dat de geest die alles doordringt, als doel heeft dat alles tot orgaan van de geest gemaakt wordt. Hij stelt: “In de huidige natuur, voor zover wij die kennen, ontstaat nimmer een organisch lichaam uit de anorganische natuur. De levenskracht van de organische wezens geeft gestalte aan het lichaam, doordat hij zich de ook in de anorganische natuur verbreide potenties en stoffen toeëigent. De plant ontstaat niet uit aarde en water, doch voedt zich van binnenuit. De hogere kracht, het beginsel van het organisme, verbindt de algemene natuurkrachten en hun producten tot haar doeleinden, assimileert deze en verheft ze daardoor in zijn eigen aard.”

Elders zegt hij: “Evolutie is (...) de algemene levenswet.” Is dat wel zo? Aan het begrip evolutie verbindt men, dat er iets onvolmaakts is, dat op weg gaat naar een uitgebreidere, volmaaktere, betere, zich verder ontwikkelende gedaante of toestand dan waarin het zich bevond op het startpunt. Je keert dus nimmer terug naar je uitgangspunt. Toch zegt men wel, ten aanzien van de zielepersoonlijkheid, dat deze zich steeds verder ontwikkelt, evolueert, en niettemin terugkeert naar haar bron. Is dat wel met elkaar te rijmen?

Om dit helder te krijgen, kunnen we van een tegengesteld begrip gebruikmaken, om te zien waar we dan uitkomen. Dat andere begrip is involutie. Wat zou het betekenen, wanneer de filosofie zou luiden, dat de zielepersoonlijkheid involueert? Aan dat begrip moeten we dan verbinden dat de zielepersoon-

lijkheid, vanaf het allereerste begin dat ze haar bron verlaat, zich steeds verder van die bron verwijderd. In haar oorspronkelijke staat was er geen streven om iets te bereiken, en na het afdalen in de stof, zou dat streven er voortdurend wel zijn. Zo'n vermeende afdaling in de stof betekent een afbraakactie, want de zielepersoonlijkheid raakt steeds verder verwijderd van het ongedeelde punt van waaruit ze vertrok, en trekt immers steeds meer datgene aan, waaraan ze in haar ongedeelde uitgangspunt, dat ultieme rustpunt, geen behoefte had.

Dan is er dus sprake van een paradox. Want wie gaat er nu een plek verlaten waar je ongedeeld opgenomen bent in de bron, en er geen wens kan bestaan om iets anders te bereiken dan de volmaakte staat waarin je reeds verkeert?

Gaan we het begrip evolutie toepassen, dan gaat de persoonlijkheid eveneens eerst weg van de bron, maar terwijl er vermeend sprake is van een ontwikkeling om zich te verbeteren, lees 'te evolueren', gaat ze vanaf dag één, juist steeds verder weg van die bron.

Het denkbeeld is dan ook niet houdbaar, dat het startpunt van de zielepersoonlijkheid gelegen is in de ongedeelde bron, en dat deze persoonlijkheid die toestand van Licht verlaat, en daardoor - alsof ze een grote cirkel beschrijft - op weg is naar volmaaktheid, naar de bron.

Er is nog een complicerende factor. Dat is enerzijds de bekende stelling dat de zielepersoonlijkheid via een cyclus van reïncarnaties uiteindelijk tot haar volmaakte bron terugkeert, en dan niet meer hoeft te incarneren. En anderzijds de stelling dat ook na iedere overgang de zielepersoonlijkheid reeds naar die volmaakte bron terugkeert, in afwachting van een nieuwe incarnatie. De tegenstrijdigheid is, anders gezegd, de stelling dat de ziel afwisselend, via de incarnatiecycli het brongebied (dus het volmaakte gebied) betreedt en het vervolgens opnieuw verlaat, en dat dat volmaakte gebied dezelfde plek is waar ze zich ook in de eindfase van haar evolutie zal bevinden.

Waarom is dat een complicerende factor? Omdat de zielepersoonlijkheid in beide situaties in een verschillende frequentie ten opzichte van de bron verkeert, en dus nooit op 'hetzelfde' brongebied kan verblijven. Een niet-volmaakte persoonlijkheid (ongeacht wat wij daaronder verstaan) kan inherent niet in dezelfde trillingsrelatie staan tot hetzelfde brongebied als waarin ze zich als volmaakte persoonlijkheid verondersteld wordt te bevinden. De ervaringen verschillen immers van elkaar. En dat houdt weer in, dat 'de bron' voor iedere individuele ziel niet altijd één en hetzelfde gebied kan zijn.

Is het dan zo, dat de zielepersoonlijkheid een onbekend aantal keren moet incarneren en dat ze genoodzaakt is om, tijdens dat proces, na de overgang telkens in een soort 'voorgeborchte' te verblijven, dat niet de ultieme kosmische staat is? Dat is evenwel niet te rijmen met de stelling dat alles één is. Want dan is er geen zielepersoonlijkheid die zich moet ontwikkelen, en is er slechts één kosmische eenheid waarin de dingen steeds een andere gedaante hebben, en toch permanent volmaakt zijn. Daarmee hebben we de begrippen evolutie en involutie niet meer nodig.

De huidige theorie stelt, dat de zielepersoonlijkheid na vele incarnaties weer zo zuiver is geworden, dat ze het brongebied niet meer hoeft te verlaten. Maar wanneer deze persoonlijkheid voor de allereerste keer dat gebied heeft verlaten, is ze nog uiterst dicht bij de volmaakte staat die ze verlaten heeft. Ze hoeft zich bij wijze van spreken maar om te draaien, en gauw weer door de deur naar binnen te gaan waar ze net door naar buiten is gestapt. Dat ze dat niet zou doen, zou teruggevoerd moeten worden op een soort verblinding. Maar hoe kan die zuivere zielepersoonlijkheid zo'n verblinding bezitten? Ook daarin zit dus een paradox.

Tot slot: zou er dan misschien sprake kunnen zijn van twee soorten volmaaktheid: de ene die hoort bij de zielepersoonlijkheid die nog nimmer geïncarneerd is, en de andere die hoort bij de zielepersoonlijkheid die voor de allerlaatste keer is

geïncarneerd? Maar dat zou een contradictie zijn. Volmaakt is immers volmaakt. En dat begrip is toch al zo moeilijk. Als we daar invulling aan geven, denken we aan een toestand waarin niets meer hoeft te worden nagestreefd. Er zijn geen doeleinden meer die verwezenlijkt moeten worden. Alles is bereikt, hoewel het ook moeilijk is om dat ‘alles’ te definiëren. En betrekken we het op het zielelichaam of ook op het stoffelijk lichaam? Een stoffelijk lichaam is er voortdurend mee bezig om zich te handhaven. Het moet constant allerlei stofjes en energieën produceren of verwerken om in stand te blijven. Er is dus voortdurend een streven om niet in een ongewenste, onvolmaakte toestand te komen. Er is geen rust. Pas als alle streven niet meer nodig is, lijkt het rustpunt bereikt te zijn, maar is dat volmaaktheid? Die zou dan bestaan uit volledige stilstand, doordat niets meer nagestreefd hoeft te worden en alles bereikt is en in een eindsituatie is beland. Ook zou er dan geen ruimte meer zijn om vanuit die toestand van stilstand passief te genieten van - laten we zeggen - een hemels en verrukt aanschouwen. Want dat zou opnieuw betekenen dat er een receptor, een ontvanger moet zijn, die pas door te ontvangen, aan zijn doel - dus een doelstelling - kan beantwoorden, en dus per definitie niet volmaakt is.

Ruud Muschter

VOORWOORD

In het handelen wordt de mens zich bewust van zijn vrijheid. De vrije daad is daarvan het beste bewijs. Wie voor een eeuwige waarheid weet te sterven, of - hetgeen moeilijker is - weet te leven, legt voor zichzelf en anderen het zekerste getuigenis af van de vrijheid van de menselijke wil. Hier geldt zeer zeker: Doe eerst, dan zult ge erkennen.

Het oorspronkelijk in de mens wonende bewustzijn van de vrijheid, verlaat hem zelfs niet wanneer hij het ontkent. Anders zou de aanhanger van de predestinatie niemand willen bekeren, en de fatalist zich van iedere handeling, ieder besluit onthouden.

Om vrij te handelen, is dit directe bewustzijn van de vrijheid afdoende. Wanneer echter de reflectie hierover ontwaakt, wanneer de mens denkend zich over zijn handelen rekenschap wil geven, dan wordt hij tegelijkertijd in alle hevigheid geconfronteerd met de tegenspraak. Want enerzijds gelooft hij op grond van zijn diepste zedelijke gevoelens, die hij met recht vertrouwt, aan zijn vrijheid, en kan hij anderzijds niet de noodzakelijkheid loochenen die de dagelijkse ervaring hem onderwijst.

De volgende pagina's bevatten een hernieuwde poging om de vraag over het wezen der vrijheid dichter bij een oplossing te brengen. Want de volledige oplossing ervan ligt, net als de voleindigde vrijheid zelf, ver buiten de beperkingen van het tegenwoordige bestaan.

Wanneer echter op dit punt, zoals bij alle andere, ons weten stukwerk is, dan willen wij die stukken bewerken, opdat daaruit een geheel wordt, waartoe wij door de hoogste behoeften van onze geest beroepen zijn.

De basisgedachte van het huidige onderzoek is het begrip der ontwikkeling. Daarom wordt overal de vergelijking herhaald tussen de ontwikkelingsmomenten van de eindige geest en die van het organisme. Alleen is in de geest een zelfbepalende wil de aandrang en het eerstbewegende; en in de natuur is een

bepaalde wil dat. Wegens deze opvatting is ook de titel van het boek gekozen.

Het gehele ontwikkelingsproces van het vrije schepsel in zijn drie momenten kan kortweg aldus worden uitgedrukt:

Ik wil, ik wil, ik wil Gods wil.

Het blijven staan van het tweede moment en het hier ontstaande: ik wil, is het kwaad. De volgende pagina's bevatten de uitwerking van deze basisthema's.

De auteur hoopt, dat dit geschrift, waarin in elk geval de moeilijkheden van het problemen niet omzeild zijn, tot verder onderzoek aanleiding wordt. Hij verwacht toetsing en wenst correctie en belering.

Frankfurt am Main in juli 1835.

Over de vrijheid van de wil.

1. Over de absolute wil van God.

Al het zijnde veronderstelt een oerzijn; al het willen een oerwillen. Om de vrijheid van de gewild geschapen wezens te begrijpen, moet derhalve vooraleerst sprake zijn van de wil van het absolute wezen. Want al het bepaalde bestaat slechts in verhouding tot het onbepaalde. Alles wat bestaat, bestaat slechts door een wil. Hetzij van degene die deze heeft, of die van een ander. De wil is in alle dingen het aanvang gevende, de eerste beweging. God als eerste beweger is de oerwillende, en alle wezens moeten, voor zover zij willen, worden beschouwd in relatie tot deze oerwil.

Tussen de Schepper en het schepsel, tussen God en de wereld, vindt allereerst het wezenlijke verschil plaats, dat gene de basis van zijn Zijn in zich heeft, en deze niet. Het is niet, zoals het oerwezen, zijn eigen oorzaak (*causa sui*).

God evenwel moet niet alleen als Schepper van de wereld wordt begrepen. Want als Hij slechts als zodanig zou worden erkend, zou Hij beslist door de wereld en zonder deze niet denkbaar zijn. Het hoogste en daarom het uitsluitende ware besef van God, is dat, van het volledig onbepaalde, op zichzelf, en voor zichzelf¹ volkomen wezen, dat dan ook niet door iets anders - niet door de wereld - een hoger, volkomener wezen kan worden.

Het beslist² volkomen wezen vooronderstelt echter innerlijke werkzaamheid, leven. Wanneer wij ons slechts een innerlijke werkzaamheid van de geest indenken, die door niets buiten zichzelf tevoorschijn wordt geroepen of bepaald wordt, dan kan dit niets anders dan zuiver zelfbewustzijn, vrij gewilde zelferkenning zijn.

¹ “an und für sich”.

² “unbedingt”.

Ons zelfbewustzijn wordt bepaald doordat wij het niet voor eeuwig hebben, doordat wij het niet zelf creëren, en niet op zich bestaand, hebben, doch met betrekking tot God en de wereld. Want wij zijn noch eeuwig, noch Schepper, noch onafhankelijk. Denken wij thans deze eindige beperkingen weg, hetgeen vereist wordt door de idee van het oerwezen, dan hebben wij het besef van een onbepaald bewustzijn. Dit moet dienovereenkomstig een eeuwig, zichzelf voortbrengend en slechts zichzelf bepalend iets zijn. De vormen van het goddelijke bewustzijn bestaan dus hierin, dat het absolute subject, zichzelf denkend, zijn absolute object van zichzelf onderscheidt, en in de vereniging van beide het eeuwige denkproces van het oerwezen voltooit. Zo is God als absolute geest gedacht.

Zonder een innerlijk levensproces in de godheid, dat toch uitsluitend in het zelfbewustzijn gegrondvest kan zijn, is het begrip daarvan als volkomen en onbepaald wezen niet te vatten. Wij mogen echter niet vergeten, dat bij het menselijke zelfbewustzijn het zichzelf denken een bewustworden van een reeds gegeven, geschapen wezen is, maar in het goddelijke bewustzijn denken en voortbrengen identiek zijn. De leer van de drie-eenheid, die in zovele religieuze en filosofische systemen soms slechts aangeduid, vaak zeer verdraaid, materieel of pantheïstisch opgevat, te vinden is, en die door het christendom als grondbeginsel van de godheid bovenaan wordt gesteld, heeft blijkbaar ook in de vormen van het goddelijke zelfbewustzijn zijn basis en zijn begrip. Mannen die vanuit geheel verschillende standpunten deze leer onderzochten, vele oude leraren der Kerk, en Tauler, Leibnitz en Lessing, hebben ook hierin de basis van deze leer bewezen.

2. Over de wil van God als oorzaak van de Schepping.

Wanneer wij zo het absolute wezen als het op zich volkomene, als willend, bewust en zich zelf genoeg zijnde, moeten erkennen, ontstaat nu de vraag naar het ontstaan van de wereld.

De gedachte der Schepping moet nu als een handeling van het goddelijke bewustzijn, als een zuiver geestelijke daad worden gezien. Nu bestaat er echter oorspronkelijk niets buiten God. Gods bewustzijn is Zijn zelfbewustzijn. Denkt God zich echter zelf, dan is de gedachte wederom God, de eeuwige, als de geschapene van het eeuwige. Zo ontstaat er niets eindigs, wordends, afhankelijk, aan verderf onderworpen, zoals het schepsel dat is.

Aangezien het oerwezen het oerbeginzel van alle krachten is, en de volheid des levens in zich heeft, kan er niets positief goeds worden gedacht wat niet in Zijn wezen vervat zou zijn. Willen wij evenwel het wezen van God en de wereld niet verwarren³, wat de idee Gods als van het volkomen wezen volledig opheft, dan moeten wij een handeling in het goddelijke bewustzijn aannemen door dewelke godgelijkende, doch geen godgelijke wezens ontstaan, door dewelken een wereld werd geschapen, die echter niet vanuit Gods wezen emaneeerde.⁴

Deze goddelijke handeling der Schepping kan als volgt worden gezien. Het oerwezen, dat zichzelf denkt, schept Zijn absolute goddelijke tegenbeeld; de Hem inwonende krachten voorstellend, doch zonder de oerkracht, zonder Zijn eeuwige scheppingskracht, denkt Hij de oerbeelden van bepaalde wezens, en geeft hun het bestaan. Geschapen, zuivere geesten hebben iets van de goddelijke wilsvrijheid en het goddelijke bewustzijn. Doch hun ontbreekt het aan het oorspronkelijk bepalende en denkende beginsel. Als denkende en willende krachten zijn zij gedachten van God over⁵ Zijn eigenschappen, doch niet van de totaliteit daarvan, en niet over Zijn absolute en eeuwige oerbestaan. Derhalve zij ze positief goed, godgelijk-

³ “confundiren”.

⁴ Onduidelijk.

⁵ “von”.

kend, doch niet goddelijk. Wanneer zulke eindige geesten de gedachte, en tegelijkertijd zelfdenkende, ideeën van God zijn, lijken de natuurkrachten als slechts bewegende en vormende potenties in nog ver verwijderde gradatie op het oerwezen, doordat hun buiten de oerbeweging een vrije zelfbepaling en bewustzijn gelukken. En wanneer men ook kan aannemen dat de natuurkrachten op de zojuist aangegeven wijze gedepotentialiseerde goddelijke eigenschappen zijn, volgt daaruit geenszins, dat ieder afzonderlijk bestaand natuurwezen een goddelijke gedachte, een idee van God is. Want aangezien de natuurkrachten, net als de geesteskrachten, tot een ontarding in staat zijn, zo is het denkbaar dat op secundaire wijze structuren⁶ ontstaan die in een oorspronkelijke schepping in het geheel niet bestonden. Bovendien kunnen alle wezens door het hun ingeschapen zelfstandige beginsel, dat wij zo dadelijk nader zullen beschouwen, hun oertype op veelvuldige wijze veranderen. Dus slechts onder deze beide beperkingen kunnen wij de schepselen als tot werkelijkheid geworden ideeën van God beschouwen. In deze zin mag men beweren, dat alle slechts mogelijk bewuste, levende en zich bewegende wezens overeenkomen met goddelijke eigenschappen en krachten, doch zij zijn het niet, aangezien het hun aan het oorspronkelijke, onderliggende - hetgeen uitsluitend een attribuut van het oerwezen is - ontbreekt. God heeft het leven in zich; de wereld heeft het van Hem. De wereld is de geworden God, doch juist daarom niet de ware, want ze is niet eeuwig en is geen Schepper. Ze is de totaliteit van alle denkende, vormende en bewegende krachten, doch zonder oerwil, oerleven en oerbeweging; en ontbeert de fundamentele⁷ grondslag en heeft deze nodig.

Men kan nu vragen: hoe kan het volkomen wezen iets onvolkomens denken? Want alles is onvolkomen wat minder dan God is. En wanneer wij ons voorstellen dat Hij zijn

⁶ "Bildungen".

⁷ "letzten".

eigenschappen scheppend denkt, doch minus Zijn eeuwigheid en scheppingskracht, is er dan door deze voorstelling niet iets onvolkomens in de godheid zelf gevestigd?

De wilshandeling waardoor God het bepaald zijnde denkt en zo de wereld schept, is een andere wil dan die, waarin Hij zichzelf vestigt. De schepping der wereld is, net als de wereld-regering, een voortdurende afdaling van God. Aangezien evenwel in dit willen, waarin Hij van Zijn oerkracht abstraheert, de mogelijkheid van ontelbare wezens gegeven is, en de hoogste voleinding van dezen tot doel gesteld is, zo bevat de wereld-scheppende wil als de zich openbarende liefde geen enkele vermindering van de goddelijke volkomenheid.

Uit de gegeven verklaringswijze van de Schepping kan God enerzijds worden begrepen als het volkomen, zichzelf genoeg zijnde, en met de wereld niet identieke wezen; anderzijds echter begrijpen wij ook Zijn absolute tegenwoordigheid en volstrekte macht in de wereld - die wij als een vrij gewild, goddelijk gedachtensysteem, als een objectief geworden ideeënwereld onderkennen. De wereld, het bepaalde tegenbeeld van God, is er slechts aangezien God haar kent en wil. Zo ontlopen wij een pantheïstische wereldbeschouwing die God en wereld met elkander verwart, en ook een abstract theïstische, die beide van elkander scheidt.

3. Over de wil van geschapen geesten en de mogelijkheid van het kwaad.

Aangezien slechts in de vrije en bewuste schepselen het einddoel van de Schepping vervat kan zijn, onderzoeken wij allereerst de basisverhouding van de geestenwereld tot het oerwezen.

Iedere geschapen geest heeft op grond van zijn positieve eigenschappen, op de een of andere wijze een gelijkenis met God. Doch buiten deze positieve eigenschappen heeft hij ook

een negatieve, die hem noodzakelijkerwijze als schepsel toekomt. Hij heeft het fundament van het bestaan niet in zich. Hem ontbreekt de wortel van het leven in hemzelf. Dit gebrek, dat het schepsel als zodanig toekomt, namelijk dat hij niet door zichzelf kan bestaan, wekt in hem de behoefte op - en daardoor het streven - om in een ander te bestaan. Deze behoefte is de basisdrift van het geschapen wezen, de aandrift om zich in het onbepaalde te voltooien. Dit gebrek en deze voltooiingsdrift zijn er de oorzaak van, dat geen enkel geschapen geestelijk wezen kan blijven zoals het oorspronkelijk geworden is. Het is ertoe gedwongen om verder te gaan, zich tot een hoger bestaan te ontwikkelen.

Zou men geschapen geestelijke wezens in hun oerstaat als volkomen willen indenken, dan zou een keuze tussen goed en kwaad en het ontstaan van het laatste beslist ondenkbaar zijn. Want hoe zou een volkomen wezen ergens, in zichzelf of in de wereld, slechts een prikkel vinden die het ertoe zou kunnen brengen om een ingeschapen voortreffelijkheid op te geven?

Slechts in een onvoltooide toestand is een afwijking denkbaar. Toen God vrije wezens schiep, wilde Hij, dat zij door hun eigen daad het geschenken goed zich tot eigendom zouden verwaardigen. God schiep geestelijke wezens oorspronkelijk rein, en gaf hun het gebod en de bekwaamheid om zich te vervolmaken. Aangezien hun echter de ultieme basis van het zijn ontbreekt, en slechts in de juiste verhouding tot het oerwezen hun basisbehoefte bevredigd wordt, wordt hun vervolmaking en voltooiing slechts bereikt doordat zij door vrije zelfbestemming hun wil verenigen met de goddelijke oerwil. Vrije wezens zijn oorspronkelijk rein geschapen, opdat zij door het dienen van God de volle godgelijkendheid verdienen.

Voor vrije wezens is er daarom een drievoudige vorm van zijn, namelijk de oertoestand, de ontwikkeling en de voleinding. Deze drie moment komen in de organische natuur overeen met de toestand van de kiem, het uitbotten en het gerijpte

organisme. Wanneer vrije wezens door hun willen uit hun situatie naar buiten treden en door het gebruiken van hun vrijheid noodzakelijk een verandering ervaren, volgt hieruit, dat zij in hun door hun vrijheid bepaalde ontwikkeling niet zonder plaatsing in de tijd⁸ gedacht kunnen worden. Oerstaat, ontwikkeling en voleinding vormen de drie ogenblikken van het bestaan en kunnen niet zonder opeenvolging gedacht worden. Dientengevolge heeft de tijd een objectieve basis, aangezien toename van het bestaan en de ontwikkeling van de aanleg de wet is voor de geschapen geesten.

Wij beschouwen thans deze ontwikkelingsgang nader.

In ieder vrij wezen erkennen wij een objectief geworden goddelijke gedachte, en tegelijk een voor hem zelfstandig beginsel, ontsprongen aan de behoefte en de bekwaamheid om zich te voltooien. Het bewustzijn van het gegeven bestaan en de aan hem verleende aanleg, en de aandrift om dit bestaan door zelfbestemming te verhogen, zijn de aanvang van het geestelijke leven.

Hoe is nu op de weg naar het doel in de ontwikkelingsgang van het schepsel een verstoring van deze ontwikkeling, en een zieke ontwikkeling mogelijk? Waarom die giftige parasitaire plant aan de boom des levens?

In de voortgang van het leven wordt het willende wezen zich bewust van zijn kracht. Door het gebruiken van de vrijheid, door de zelfbestemde daad, erkent het de macht die het heeft dankzij zijn zelfstandigheid. Het wordt zich ervan bewust dat het weliswaar geen schepper, doch vormgever van zijn bestaan is. In de autonomie van zijn kracht erkent het zijn vrije Ik als onderscheiden van God en de wereld. Het ontwaakte bewustzijn der zelfstandigheid bevat de mogelijkheid van het ontstaan van het kwaad, doch dat is zeker niet het werkelijke kwaad, doch moet een ontwikkelingsfase tot hogere voleinding worden. Het voor zichzelf zijn, de zelfheid, is als moment van het bestaan goed en noodzakelijk. Want bij de hogere ontplooiing van de

⁸ "Zeitverhältnis".

vrije wezens, bij het beslissende bewustzijn van de eigen bekwaamheid tot autonomie en de daardoor te verkrijgen macht, zal ook het godsbewustzijn hogere vorderingen maken. Het geweten houdt het toegenomen zelfbewustzijn het eeuwige gebod voor, de eindige wil te onderwerpen aan de goddelijke, en het zelfstandige beginsel slechts aan te wenden in harmonie met het einddoel der Schepping. Hier ontstaat de grote keuze-handeling waardoor ieder vrij wezen zijn toekomstige loopbaan bepaalt. In het gelukkige geval zal het zijn zelfstandige kracht ondergeschikt maken aan de goddelijke wil. Het verheft zich daardoor boven zijn oorspronkelijke - doch niet door de eigen daad bekrachtigde - zuivere toestand; negeert de eigen wil als ontwikkelingsmoment; en onderwerpt zich in een hogere trap van gelijkenis aan God, doordat het uit zelfbepaling het goddelijke wil.

In het ongelukkige geval echter, wordt de onderscheiding in het bewustzijn en de wil van het vrije wezen tot scheiding. De gedachte verwijlt bij de macht, die de zelfbepaling verzekert. Het oog van de geest wendt zich daardoor af van het hogere licht, dat voor hem in godsbewustzijn schijnt. Het ontwikkelingsmoment der zelfliefde wordt gefixeerd. Het vrije schepsel gaat niet voorwaarts en verheft zich niet naar zijn centrum, doch isoleert zich. Daar wordt de zelfliefde tot eigenliefde en uiteindelijk tot zelfzucht. De mogelijkheid van het kwaad is tot werkelijk kwaad geworden. Het hardnekkige voor-zich-zijn, de gefixeerde zelfheid, is het kwaad.

Aangezien de ontwikkeling der organische lichamen op een vergelijkbare wijze plaatsvindt als die van de geest, zo vindt een parallel tussen beide plaats, en in de natuur kan op een zintuiglijk waarneembare wijze worden aangetoond hoe ziekelijke toestanden uit een gebrekkige ontwikkeling ontstaan. In het ongeborn kind bijvoorbeeld, zijn de lippen nog niet samengegroeid; de darmen liggen nog buiten het onderlichaam. Wanneer echter deze, op zich normale, toestanden langer duren dan ze zouden moeten en het kind zo op de wereld komt, dan is

het een misvormd kind dat aan een hazenlip of aan een navelbreuk lijdt. Niet deze vormen op zich onderstrepen het ziekelijke en afstotelijke van deze verschijnselen, doch het blijven staan in dit moment van de vorming. Wanneer de man nog als een kind is, is dit een euvel, doch niet het kind-zijn als zodanig.

Wanneer bij het duidelijker ontwakende zelfbewustzijn van het kind het voor het eerst “ik” zegt, en daardoor toont dat het een ontwikkelingsfase heeft bereikt waarin het zich bepaald van andere wezens onderscheidt, dan is deze ontwikkeling niets verkeerts. Wanneer echter bij dit voortschrijden van het individu de nu krachtiger wordende wil de gehoorzaamheid afslaat, in plaats van thans met bepaalde wil te gehoorzamen, wordt de zelfwil tot eigenwil en eigenzin.

Men kan bij kinderen vaak waarnemen, hoe zij in deze periode gemakkelijk de gehoorzaamheid afslaan en gaarne eigenmachtig handelen, met geen enkele andere bedoeling dan hun eigen wil te doen. De vreugde om zelfstandiger wezens te worden, laat hen hun kracht uitproberen. Deze slechts spelende weerstand wordt echter zonder verstandige leiding gemakkelijk tot een ernstige ongehoorzaamheid. Vaak keren zij wederom na korte bezinning vrijwillig tot gehoorzaamheid terug. Want met de grotere zelfstandigheid wordt ook het zedelijke gevoel beslissender. Juist bij rijk begaafde kinderen treedt dit zelfstandige beginsel vaak zeer sterk na voren, en moet het beslist niet als iets kwalijks worden gezien, doch voert het veelmeer door gehoorzaamheid en zelfbeheersing tot sterkte van het karakter. In het normale ontstaan, zegt de mens: “Ik wil”; en in het zieke: “Ik wil.” Het laatste is de steeds terugkerende zondeval. Want niet de willoze of wilszwakke mens is de beste, doch hij die zich met de beslissendste wil - dus als het vereist wordt met het grootste offer - door de goddelijke wil, dus door het geweten, vrij laat bepalen.

Met iedere nieuwe periode van het leven wordt iedere keuzehandeling op uiteenlopende wijze herhaald, waardoor de

mens een beslissing neemt om meer een bestaan voor zichzelf of voor hogere en algemene doeleinden te voeren. Met de leeftijd der jongelingen treedt een keuze in, tussen enerzijds de roes van de zinnen en de liefde en anderzijds het eergevoel. In de keuze en de werkzaamheid van het beroep treedt de verstandige berekening in tweestrijd met de geestdrift voor hogere doeleinden. Op de gerijpte mannelijke leeftijd wordt aan de mens nog eenmaal de beslissing van zijn leven overgelaten. Nog eenmaal moet hij bepalen, of de waarde of de waardigheid, de verstandigheid of de wijsheid, de hoofdmotieven van zijn handelingen moeten zijn. Wie deze ontwikkelingsperiodes verzuimt, wie de geestdrift van de jeugd nimmer heeft ervaren, wie een waardige werkzaamheid van de volwassenheid verzuimd heeft, die kan weliswaar als berouwvolle grijsaard sterven, doch hij heeft de waarde van het leven verspeeld. Hem rest slechts het negatieve resultaat van de nietigheid der dingen zoals hij ze heeft beschouwd en behandeld. Het is merkwaardig hoe dit resultaat zich in de fysiognomie uitdrukt, en hoe menselijke trekken waarin zich nimmer geestdrift, verheffing en waardige geesteswerkzaamheid uitdrukten, de innerlijke armoede van de ziel weerspiegelen.

Uit de manier van weergeven tot nu toe, van de oorsprong van het kwaad, komt naar voren, dat het niets oorspronkelijks en niets noodzakelijks is. De mogelijkheid van het kwaad, voortkomend uit de behoefte van het schepsel om zich te voltooien, erkennen wij weliswaar als noodzakelijk, doch deze mogelijkheid was slechts de weg tot grotere vervolmaking. In zedelijk opzicht is bij het onderzoek van de vrije wil niets zo belangrijk als te bewijzen, dat het kwaad niets noodzakelijks is. Want neemt men aan dat het oorspronkelijk in de natuur⁹ van God of van de schepselen gegrondvest is, of een onvermijdelijk ontwikkelingsmoment van laatstgenoemden is, dan wordt het als zodanig volledig gelogenstraft.

⁹ “Natur”, dus ook: ‘aard’.

Het kwaad is veeleer datgene wat er in het geheel niet zou moeten zijn, doch waarvan de mogelijkheid met de schepping van vrije wezens gegeven is, aangezien zonder de vrijheid de hoogste voltooiing, de ware heerlijkheid en het vermogen tot zaligwording van geschapen wezens in het geheel niet zou bestaan, en hun aldus de ware gelijkenis aan God zou ontbreken. Ons diepste, zedelijke bewustzijn spreekt echter ook iedere opvatting tegen die de noodzakelijkheid van het kwaad op wat voor manier dan ook beweert. De stem van het geweten, het gevoel van schuld, zouden dan slechts misleiding zijn. Ons zedelijke bewustzijn is echter datgene wat wij direct het zekerste weten, en datgene wat wij het zekerste kunnen vertrouwen. Ieder filosofisch onderzoek kan op de weg van het denken hier slechts doorgeven wat wij in het gevoel reeds bezitten. Alle theorieën die uitgaan van het kwaad als noodzakelijk, als lagere trap van het bestaan, of als nodige voorwaarde tot verdere ontwikkeling, zijn in de regel pantheïstisch. Want wanneer al het bestaande slechts een modificatie van het oerzijnde is, en de wereld niet een vrije daad van God, doch een noodzakelijke uiting of emanatie van Zijn wezen is, dan is natuurlijk het kwaad als zodanig iets wat in het geheel ondenkbaar is.

Wanneer het kwaad niets noodzakelijks is, moeten wij ook vrije wezens als mogelijk en werkelijk zien, die niet zoals de mens aan de prikkel der zelfheid onderworpen zijn. Doch dergelijke niet-gevallen geesten, 'die voor God staan', en wier bestaan in het geloof van alle volkeren aanwezig is, moeten net zoals de mens een ontwikkeling doorleefd hebben. Zij moeten ook uit een nog onbepaalde oerstaat tot een voleindigde toestand zijn opgestegen. Zij moeten dus een tijd hebben doorleefd tot zij hun doel bereikten, ongeacht of deze ontwikkelingstijd een ogenblik of duizend jaar heeft bestreken. Zij moesten een weg afleggen, doch geen omweg, zoals de mens.

4. Over de ontwikkeling van vrije wezens.

Wij trachten thans de voortgang van vrije wezens nader te belichten. Allereerst de normale ontwikkeling van de oerstaat tot de voleinding, en dan de abnormale beweging en de terugkeer naar de oerbestemming. In beide bewegingen moet echter bij voorkeur de verhouding der schepselen tot het oerwezen worden beschouwd, aangezien van deze, alle andere betrekkingen afhangen.

In het eerste moment van het bestaan, in de zuivere oerstaat, is God slechts Schepper, vader des levens. In het tweede moment, wanneer de vormende kracht van het vrije schepsel, als afbeelding van de scheppende kracht van God, de voortgang ervan bepaalt, is God bemiddelaar tot het laatste doel van het schepsel. Het doel van het vrije schepsel is echter de eenwording van zijn wil met de goddelijke wil, en daardoor het verenigd worden van zijn wezen met het goddelijke wezen. Hier is God de voltooiër van het op Hem gelijkend geworden werk. “Van Hem, door Hem en tot Hem zijn alle dingen.”

De vrije, vormende kracht van het schepsel heft de leidende en wetgevende inwerking van de Schepper niet op, en omgekeerd. Want het geschapen wezen is slechts vrij en goed met betrekking tot God. Aangezien het voortbestaan evenals de oorsprong van bepaalde wezens zonder God ondenkbaar is, zo moet ook een goddelijke inwerking bij de ontwikkeling van dit wezen plaatsvinden. Alleen moet ieder begrip van dwang bij de gedachte van de goddelijke leiding verwijderd blijven.¹⁰ Ook op de normale weg der ontwikkeling behoeft het niet gevallen wezen een goddelijke bemiddeling om tot zijn doel te geraken. Het besluit, de keuze, is geheel eigendom van de vrije geest, en slechts het vermogen daartoe is hem gegeven, plus het gebod om dit op de juist wijze te gebruiken. Wie echter het goede kiest, bepaalt vanuit zichzelf dat hij zich laat bepalen door het

¹⁰ Voor meerderlei uitleg vatbaar.

absoluut goede. In de grootste vrijheid beheerst het geweten het doorslaggevendst. Wie voor een bepaalde weg de beslissing neemt, bepaalt tegelijkertijd welke entiteiten daarop op hem inwerken. Wanneer een planeet zich een willekeurige plek in het zonnesysteem zou kunnen kiezen, zou hij zich daardoor aan een bepaalde inwerking van de zon blootstellen. De graad van belichting die hij door de zon zou ontvangen, en de sterkte der aantrekking die hem naar deze zou toetrekken, zou het gevolg zijn van deze keuze.

Wanneer men zich de afzonderlijke wezens in de innige verbinding indenkt waarin ze, als elkander aanvullende ledematen van het wereldorganisme, een gemeenzaam leven voeren, dan wordt het inzicht helderder dat de goede daad niet slechts een individuele kan zijn, die alleen maar bij de enkeling hoort. Alleen de goddelijke bouwmeester kent oorspronkelijk het gehele plan van Zijn werk. Hij nodigt de bouwlieden uit (*gratia praeveniens*) en leidt hen bij het gemeenschappelijke werk (*gratia cooperans*). Wie overeenkomstig dit plan meebouwt, is een ‘medewerker Gods’. En iedere handelende is tegelijkertijd bouwsteen en metselaar in de stad Gods, die verenigt of - in het tegenovergestelde geval, in Babel, de stad der verwarring - scheidt. Hij construeert of vernietigt gemeenschappelijk. Hier ligt ook de basis van alle solidariteit.

Wanneer bij het onderzoek naar religieuze waarheden en vooral in kerkelijk bewogen tijden - waar zo gemakkelijk naar de uitersten der waarheid wordt gegrepen, bijvoorbeeld in het tijdperk waarin Augustinus en Pelagius leefden, of ten tijde der Reformatie - aangaande de macht der menselijke vrijheid en haar verhouding tot de goddelijke inwerking een strijd opkwam, en nu eens slechts de goddelijke genade, dan weer slechts de verdienste van de mens als het uitsluitend bepalende voor het eeuwige noodlot van de mens werd aangezien, zo moeten wij hier, zoals bij zoveel, slechts de uit elkander getrokken gezichtspunten¹¹ van een hogere eenheid erkennen, welke

¹¹ “Momente”.

gezichtspunten slechts wanneer ze verknoopt zijn, de volle waarheid bevatten. Slechts het 'slechts' is verkeerd.

Zou men zeggen dat de plant slechts groeit en gedijt door de invloed van het licht en de warmte, dan vergeet men dat hij een innerlijke drijfveer heeft om zich naar het licht op te heffen en zich van binnenuit te vormen. Zou men omgekeerd beweren dat de plant slechts door haar vormingsdrang zou groeien, dan ziet men over het hoofd dat de invloed van de zon voor hem nodig is om te gedijen.

Wij vervolgen de gewone ontwikkelingsgang van vrije wezens verder.

De keuzevrijheid is slechts een moment in deze ontwikkelingsgang, en moet als zodanig worden overwonnen om voor een hogere toestand plaats te maken. Deze is evenwel de aan God verwante vrijheid, die niet meer in een keuze tussen goed en kwaad, tussen liefde en zelfzucht bestaat. Deze vrijheid, die geen voorbijgaand moment, doch het eeuwige attriboot van het met God verbonden wezen is, is de zichzelf bepalende, productieve werkzaamheid op het vlak van het waarachtig ziende, het goede. Deze in God oorspronkelijk bestaande, door vrije geesten echter pas door de keuzevrijheid verworven, voltooide vrijheid, is het einddoel van deze geesten, waarin zij onbeweeglijk voor God staan.

De kunst kan ons een voorbeeld geven van de verhouding tussen deze beide soorten der vrijheid. Stel u een dichter voor, die in zijn eerste ontwikkeling aan het zwalken was tussen de zuivere, volledig passende voorstellingswijze van zijn onderwerp, en een wijze van behandelen waarin overdreven, doch effect sorterende schilderijen voorkomen. Zoals zijn talent zich hoger ontwikkelt en hij de ware maat van het schone inniger heeft onderkend, zal hij geen keuze meer hebben tussen een passende en niet passende uitdrukking. Zijn toegenomen zin voor schoonheid behoedt hem voor zulk een verwarring van de smaak. De poëtische vrijheid en productiekracht lijden hier echter in het geheel niet onder, en kunnen zich veelmeer slechts

reëler en rijker naar alle richtingen ontplooiën. Evenzo zijn schilders en componisten die zich door geen enkele manier van het waarachtig schone en aangemetene laten afleiden, de waarachtig vrije en hoogbegaafde kunstenaars. Raphaël en Mozart hebben in alle richtingen kunstzinnig geproduceerd, doch de baan van het schone hebben zij nimmer verlaten.

Terloops merken wij bij deze voorbeelden op, dat de beschouwing - en nog meer de uitoefening - van het waarachtig schone en goede niet alleen op zich het beste ontwikkelingsmiddel is, doch tegelijkertijd het beste tegengif tegen de prikkel van het slechts schijnbaar schone en goede, aangezien de bezigheid met de eerstgenoemde de dwalingen van de laatstgenoemde verziekt. Wie zich verheugt in een waar kunstwerk, houdt niet meer van een louter effectstuk. Wie een wetenschap met ernst beoefent, heeft een weerzin tegen iedere oppervlakkige behandeling. Derhalve is een flinke werkzaamheid zowel het beste positieve als negatieve opvoedingsmiddel.

Men kan zich indenken, dat de overgang van het moment van keuzevrijheid, van toetsing, tot de duurzame, wezenlijke vrijheid, de voleinding, door een volledig beslissende handeling van de wil in één klap volbracht kan worden. Een dergelijke zuivere ontwikkeling lijkt dan op het zich openen van de knoppen bij het schijnen van de zon. Bij de mens echter, wiens gemengde aard wij later zullen beschouwen, heeft deze overgang diverse, en bij de enkeling uiteenlopende fasen. De winst bijvoorbeeld, waarop uitzicht wordt geboden door verraad en omkoping, vormt voor een mens in wie niet al het zedelijke gevoel gedooft is, in het geheel geen prikkel, doch kan in hem slechts afschuw wekken. Diezelfde mens is er echter wellicht niet zeker van of hij door een hartstocht op een gegeven moment tot een onrechtmatige daad verleid kan worden. Na een serieuze strijd gelukt het hem wellicht dat de hartstocht hem niet meer tot de daad aantrekt, doch de kwade neiging vermag nog zijn gedachten, op zijn minst tijdelijk, te vergiftigen. Tenslotte zal iedere onwaardige en egoïstische gedachte zozeer

zijn veredelde natuur tegenstreven, dat zo'n gedachte geen plek meer vindt in zijn ziel.

Wanneer deze toestand heersend is, wat hier zelden en nauwelijks het geval is, is de keuzevrijheid tussen goed en kwaad overwonnen, en de ware God-innige vrijheid, die geen terugval mogelijk maakt, bereikt. Want wanneer niets anders de mens meer kan bevalen dan het goede, is de zonde voor hem dood. Ze is als een zaadkorrel die op een voor hem onvruchtbare bodem valt en daarom niet kan opkomen.

De oerdrang van het schepsel, de behoefte om zich te completeren, heeft thans een bevrediging gevonden. De wil, die zijn onderwerp kent, wordt tot liefde. De liefde tot volkomenheid is de vervulling van de vrije wil. Is ze heersend, dan heeft het onvolkomene geen prikkel en geen invloed meer. Met de keuzevrijheid houdt ook het gebod op. Volkomen vrijheid en volkomen liefde zijn daarom één.

5. Over de val en het herstel van vrije wezens.

Tot nu toe hebben wij de normale ontwikkelingsgang van vrije wezens beschouwd, waarin zij door een oorspronkelijk zuivere, gegeven toestand, naar een door de vrije wil bewerkte, volkomen toestand voortschrijden, waarbij zij bij het opklimmen tegelijkertijd opgevoerd worden.¹²

Waar echter het kwaad ontstaan is, waar het moment van de zelfheid, het voor-zich-zijn, tot zelfzucht gefixeerd is, treedt een wezenlijke verandering in, in het thans gevallen wezen en in zijn verhouding tot God en de wereld.

Slechts door de ervaring kennen wij het kwaad. Zonder deze zou het voor ons onbegrijpelijk zijn, dat in een door volmaakte wezens geschapen wereld de zonde, de pijn en de afstotelijkheid konden plaatsvinden. Een verstandige, a priori deductie van het kwaad bestaat niet. Want het onverstandige valt niet uit het

¹² “wobei sie emporsteigend zugleich empor geführt werden.”

verstand af te leiden. Iedere theorie die in een noodwendige ontwikkeling de wereld en haar bezigheden probeert te verklaren, loochent het kwaad. Doch het verwijt van het geweten en het gevoel van de pijn laten zich door zulk een theorie niet afwijzen.

Door het fixeren van een moment in zijn normale beweging wordt de evolutie van een wezen geremd. Gehinderde evolutie is dan ook het eerste karakter van het kwaad. De aandrift om het bestaan te voltooien, vindt geen bevrediging. Er ontstaat een streven dat niet zijn doel vindt; een dorst die niet gelest wordt. De betrekking tot het oerwezen is verstoord.

Wij onderkennen in de geschapen wezens allereerst de realisering van goddelijke ideeën. Deze objectief geworden ideeën bevatten echter tegelijkertijd een zelfstandig beginsel om hun bestaan te ontwikkelen. In de eerste aanleg, voor zover ze er zijn, kan de verhouding tot de Schepper niet veranderen. Hij is in hen en beheerst ze als Zijn eigen gedachten. Op grond van het zelfstandige beginsel dat wij als het vormende onderkennen, kan de betrekking tot het oerwezen worden omgevormd. Blijkens hun bestaan, zijn alle wezens aan Gods wil gebonden, doch blijkens hun zelfbepalende werkzaamheid zijn ze niet allemaal met Gods wil verbonden. God doordringt alle wezens, zoals de zwaarte alle lichamen, hoe ze ook zijn. Maar Hij doorstraalt ze slechts naar de mate waarin zij willen. Slechts de gewilligen zijn transparant voor het oerlicht, dat wil zeggen, medestralend.

Wanneer nu de evolutie gehinderd wordt, houdt de beweging toch niet op. Wat leeft, beweegt zich voort. Er ontstaat slechts een verkeerde ontwikkeling en een foutieve voltooiing. In plaats van zich volledig toe te voegen aan het op zich volkomen wezen of in het eindige wezen - voor zover ze afbeelding en uitdrukking van het volkomene zijn -, neemt nu de appreciatie van het 'ik' als zodanig toe; dus van het eindige, niet naar volkomenheid en dus naar godgelijkendheid strevende 'ik'. En daar ieder afzonderlijk wezen in een oorspronkelijke betrekking

staat, zowel jegens de Schepper als ook jegens de Schepping, als deel van een groot geheel, ontstaat nu ook een appreciatie van de dingen der wereld, zijnde slechts eindig, voor zover ze niet een uitdrukking der wereldorde (kosmos) zijn. Want de wereld is, net als ieder deel van de wereld, voor zover ze niet het eeuwige en volkomene uitdrukt, iets leegs en ijdel. Het zuiver eindige is het ijdele.

Was dan ook de remming van de juiste beweging het eerste moment van het kwaad, dan is de verkeerde beweging het tweede moment daarvan. Er volgt een verstoring die van de rechte baan afleidt. Zo isoleert het schepsel zich van al het gezonde leven, en ook van de oerbron van het leven. De gepoogde zelfverheffing, om aan God gelijk te handelen, in plaats van God dienend, leidt tot werkelijke vernedering. De hovaardigheid maakt de arme duivel.

Wanneer echter de misleide drang tot completering zich tot het niet-goddelijke wendt, tot het schijnbaar goede en schijnbaar ware, dan wordt de mens door de betovering zelf geketend. In plaats van iemand die actief bepaalt, wordt hij iemand die passief beheerst wordt, zoals de taal het in de woorden ‘hartstocht’¹³ en ‘passie’ zo juist beschrijft.

Met de misvormde wil is tegelijkertijd de dwalende kennis gegeven. Met de zonde ontstaat ook de waan. Een deel van hetgeen wij kennen, volgt slechts de wet der noodwendigheid, net als alle wiskundige en logische waarheden. Een ander deel wordt door onze vrijheid bepaald. Over de wetten der parabellen of het basisprincipe der identiteit is geen uiteenlopende opvatting denkbaar. Doch over het wezen van de vrijheid, van het geweten, en uiteindelijk God zelf, dus juist over de belangrijkste onderwerpen, is er een grote verscheidenheid aan opvattingen. De hoofdoorzaak daarvan is de invloed die de richting van onze wil op onze kennis heeft. De eerloze kan geen juist besef van de eer hebben, noch de gewetenloze van het geweten. Doch dit niet kunnen, komt door zijn niet willen. De foutieve

¹³ “Leidenschaft”. De betekenis hiervan gaat in de vertaling verloren.

opvatting ontstaat door het verschuldigde gebrek aan inzicht. Wanneer nu de vrije wil niet in de liefde voor het volkomene op zich en in de reflexen daarvan in de Schepping zijn bevrediging zoekt, verkrijgt hij daardoor een verkeerde kennis van God en de wereld. "Bij de verkeerden hebt ge verkeerd." De zelf-zuchtige kan God niet meer als de eeuwige liefde erkennen¹⁴, en de wereld als de openbaring daarvan. De volkomen geest wordt hem tot een blind lot: de alles bedwingende macht zonder weten en willen. Zo ontstaan het pantheïsme en tenslotte het naturalisme in het verscheurde godsbewustzijn. Want waar de geest miskend wordt, wordt de natuur verafgood. De heilige band die de wereld met God verbindt, is voor degene die zich van Hem hebben afgewend ook niet meer begrijpelijk. Voor hem is het goede alleen nog het nuttige, en het schone alleen nog het aangename. De wijsheid wordt tot verstandigheid, de liefde tot egoïsme. Achting en bewondering zijn klinkende woorden, en het geweten - dat zich nu eenmaal niet laat wegedeneren - is een hardnekkig vooroordeel.

Wanneer door het misbruiken van de vrijheid zowel het willen als het kennen een foutieve richting verkrijgt en daardoor een disharmonie met de Schepper en de Schepping ontstaat, is het de vraag welke verhouding er tussen het verschuldigde wezen en de wereldorde kan voortbestaan.

De orde verlangt, dat de wanorde te gronde gaat. De gezondheid wil de dood van de ziekte. Het lijden, de uitputting die heeft plaatsgevonden, heeft daarom een dubbel karakter. Het is allereerst het directe gevolg van de schuld, de vrucht van de slechte daad. Aangezien echter het doel van de Schepping en de uiteindelijke bedoeling van God om alles in alles te zijn, niet kan worden opgeheven, moet het opgewekte kwaad zelf voor dit doel als middel dienen. De straf is dan ook allereerst slechts het gevolg van de schuld, doch voor het einddoel der zedelijke wereldorde het middel tot herstel.

¹⁴ "erkennen", ook 'herkennen', 'erkennen'.

De beschouwing der diverse straf-theorieën zal dit duidelijker maken. Deze kunnen in twee klassen worden ingedeeld, waarnaar namelijk bij de straf hetzij rekening wordt gehouden met het schuldige individu, of met diegenen die er door lijden of in gevaar zijn gebracht, ongeacht of dezen slechts enkelingen zijn, of de gehele burgerlijke maatschappij. Het veiligstellen ervan kan reeds hierom niet het enige doel van de straf zijn, aangezien de misdadiger, hoe groot zijn schuld ook kan zijn, toch steeds als persoon, als doel op zich, behandeld moet worden. Met betrekking tot deze heersen nu hoofdzakelijk de vergeldings- en de verbeteringstheorie.

De verdedigers van de eerste zeggen: De eeuwige gerechtigheid vereist dat iedereen die tegen de goddelijke orde handelt, de kwalijke gevolgen van de verstoorde orde moet dragen. Of hij zich daardoor verbetert of niet, is een vraag die van de straf onafhankelijk is. Bij een hardnekkige en verstokte booswicht zou dan iedere straf een dwaasheid en een onrecht zijn. Door de straf, namelijk wanneer die terecht is en aangepast is aan de schuld, ervaart de schuldige zijn recht. Want voor een verstandig en vrij wezen, wat hij ondanks de schuld blijft, is ook het verstandige en zedelijke rechtsbeginsel, waarnaar iedereen de gevolgen van zijn daad moet dragen, aanwendbaar. En de staat, die dit recht behoort te handhaven, ook ondanks en tegen de niet verstandige wil van de enkeling in, is ertoe verplicht om de schade aangebracht aan het recht te bestraffen, en degene die het schaadt, de macht van het recht over het onrecht te tonen.

Degenen die de verbetering van de schuldige als het doel van de straf zien, zeggen daarentegen: Wanneer het ultieme doel van de mensen de grootst mogelijk volkomenheid en godgelijkendheid is, kunnen alle verstandige strafmiddelen slechts dit tot doel hebben. Wanneer een mens de ander van zijn eigendom, zijn vrijheid, zijn leven berooft, wordt er daardoor dan iets verbeterd wanneer men deze goederen ook van de schuldige afneemt? Men heeft nu twee ongelukkigen in plaats

van één, en meestal nog meer, aangezien vrijwel altijd het gevolg van de straf ook nog anderen treft dan de veroordeelde. De vergelding die niet de verbetering van de schuldige tot doel heeft, is slechts een wraak, die vroeger in de barbaarse tijden door de enkeling als *jus talionis*¹⁵, en thans door de staat wordt uitgeoefend, voor zover die dat als beginsel huldigt. Het principe echter blijft steeds hetzelfde, en overtreedt het hoogste beginsel van de liefde wanneer niet het welzijn van de schuldige daardoor beoogd wordt.

Deze beide theorieën laten zich evenwel met elkander verenigen, wanneer men de ene ondergeschikt maakt aan de andere. Want wanneer men de laatste bestemming van de mens voor ogen heeft, dan kan slechts verbetering het einddoel van de straf zijn. Zijn volgende doel is echter, de wanorde, het onrecht te vernietigen. De schuld wordt gedelgd, opdat de schuldige de verstorende aard van de zonde leert kennen. De menselijke rechter, die in zijn stelling niet het gehele verloop van de ontwikkeling en het herstel van de schuldige kan overzien, doch slechts is aangesteld om hem de straf als het navolgende resultaat van de schuldige daad op te leggen, en daarmee hem zijn recht en het gezelschap diens recht te laten toekomen, kan de straf opleggen zonder vervolgens de verbetering te verwachten.

Hoe ruwer een volk is, des te meer zal ook de vergelding in zijn rechtstoepassing nog heersen en als ontwikkelingstoestand moeten worden erkend. Hoe meer het zedelijk en geestelijk ontwikkeld is, des te meer wordt de straf in zijn einddoel erkend, het beginsel der vergelding gemitigeerd, en slechts als moment tot verbetering beschouwd.

Geen enkele straf kan dus de schuldige verbeteren zolang er geen schuldbewuste is. Pas door het schuldbewustzijn en de daardoor mogelijk vrije overname van de straf, wordt het doel ervan voor hem bereikt. Een groot dichter heeft in weinig woorden deze betekenis van de straf weergegeven, en daardoor

¹⁵ 'het recht van vergelding'.

de beide aangegeven straftheorieën met elkander verenigd. Als Faust Gretchen wil bevrijden, zegt deze: “Godsgericht! aan jou heb ik mij overgegeven.” Mephistopheles roept: “Zij is gericht.” De stem van boven: “Zij is gered.”

Wanneer wij nu deze rechtsbeginselen op de wereldorde toepassen, waarvan ze slechts een afbeelding zijn, dan blijkt, dat de van de goddelijke ordening afgeweken persoon het lijden als direct gevolg van de schuld, als zuivere straf moet dragen, zolang de wil in de verkeerde richting volhardt en daarin verstokt; dat evenwel het lijden hem tot zijn herstel voorbereidt, zodra hij door erkenning van zijn schuld bevrijding daarvan zoekt. De mens moet net zolang de eeuwige wetten van de wereldorde volgen, totdat hij ze wil volgen. *Fata volentem ducunt, nolentem trahunt.*¹⁶

Vroeger probeerden wij aan te tonen dat de ontwikkeling van vrije wezens bereikt werd door de bemiddelende, goddelijke werking en door de eigen verbeeldingskracht van de schepselen. Door de foutieve richting daarvan wordt die basisverhouding niet opgelost, doch slechts gemodificeerd. De bemiddelende kracht van God wordt tot een verlossende; de verbeeldende kracht van het schepsel tot een omvormende. Wanneer in de oorspronkelijke toestand de geschapen geest zijn bestemming niet in zijn eentje kon bereiken, zoals ook het gezondste organisme zich niet zonder licht kan ontwikkelen, zo is dit beslist nog minder mogelijk wanneer de vrijheid misbruikt, en daardoor de kennis vertroebeld en de kracht verlamd is.

Hoe is nu een regeneratie mogelijk zonder dat de vrijheid daarbij lijdt? Vrije wezens die de vrijheid misbruikt hebben en zelfzuchtig zijn geworden; die nu ‘weten wat goed en kwaad is’, leren door de gevolgen de aard van het kwaad begrijpen. Deze gevolgen zijn het gevoel der schuld en het uiterlijke

¹⁶ ‘De noodlottigheden leiden de gewilligen, en sleuren de onwilligen mee’.

kwaad.¹⁷ Was het vroeger de keuze tussen het gebod van het vermanende geweten en datgene wat het zelfzuchtige beginsel heette, zo ontstaat thans een nieuwe keuze, waarbij het straffende geweten en de ervaring van datgene wat dat beginsel ontdekte, een nieuw en sterker motief jegens de prikkel van het kwaad kan afgeven. Is dan ook door de eerste verschuldiging de ene schaal van de waag gezakt, dan geeft deze nieuwe ervaring aan de andere, lichter geworden schaal wederom een nieuw gewicht, en zo is het een nieuwe keuze aangeboden. Dit is de grote zedelijke betekenis van de pijn, waarin de gevolgen van het kwaad voor de overwinning daarvan bestemd zijn.

Hoe minder de schuldige zijn ware geestelijke aard heeft miskend, en hoe minder derhalve zijn betrekking tot de goddelijke dingen verzwakt is, des te meer zal de innerlijke afkeuring van het geweten toereikend zijn om hem wederom van het kwaad af te wenden. Hoe meer hij zich echter van de oorspronkelijke baan verwijderd heeft, zullen ook de uiterlijke verderfelijke gevolgen nodig worden om die crisis van de wil te veroorzaken. Het zijn de uiterlijke euvels die een mens treffen, doch ze moeten geenszins als de maatstaf van zijn schuld worden beschouwd, aangezien ze tegelijkertijd tot ontwikkeling der vrijheid dienen, doch aan de mens ook het solidaire lijden (waarover later) toegedacht kan worden, alsook aan de sterken en reeds geoefenden een grotere strijd en het heen gaan door diverse ontwikkelingsfasen en een sneller doorlopen van de afzonderlijke fasen.

Aangezien het proces dat nu voor de regeneratie van het gevallen wezen nodig is, slechts een verandering van de oorspronkelijke ontwikkelingsgang is, zo gaat ook hier de eerste opwekking tot terugkeer (*gratia excitans*, *praeveniens*), de leiding bij de teruggang (*gratia adjuvans*, *cooperans*) en de

¹⁷ De auteur geeft hier als voetnoot het volgende. “Eritis sicut dii scientes bonum et malum. Volg slechts de oude spreuk en mijn tante, de slang. Gij zult beslist eenmaal bang worden van uw godgelijkendheid. Goethes Faust.”

voleinding bij het doel (*gratia executrix, subsequens, consummata*), uit van de goddelijke wil. De naar de waarheid terugkerende, is ook hier door zijn omvormingskracht een medewerker van God.

Van bovenaf uitgenodigd, begeeft hij zich uit eigen keuze in een nieuwe baan, waar hogere aantrekkingskrachten en een zuiverder licht op hem inwerken. Want met iedere ware stap voorwaarts in het goede, wordt het voor de zuiverder zin waarneembaarder en daardoor worden neiging en aantrekking sterker. De bij het genezen inbegrepen oog wordt ontvankelijker voor het licht en leert kleuren en vormen juister onderscheiden.

Doch de vreugdevolle weg der ontplooiing is met het pijnlijke van het losscheuren van het zelfverworven kwade verbonden. Zo wordt het leven tot een geschiedenis van voortgaande beproevingen en verzoeningen. De dood is geboren en de poort is geworden tot het nieuwe leven.

De bevrijding van de schuld en het kwade die op de mensen drukken, is de belangrijkste inhoud van alle religies. De religie is, zoals haar naam reeds aanduidt, wezenlijk een middel tot verlossing. In de religies der oudste volkeren, die gezamenlijk oorspronkelijk op innerlijke aanschouwingen berustten, wordt een door het absolute goddelijke oerwezen onderscheiden goddelijk beginsel aangenomen dat, in de wereld en de tijd werkend, de Schepping met het oerwezen bemiddelt. In het christendom komt ons dit beginsel - dat het eeuwige bestaan der godheid openbaart - voor als de *logos*, als het goddelijke oerwoord, en de openbaringen van dit goddelijke beginsel vormen thans de wezenlijke inhoud van de geschiedenis. De bemiddelende en verzoenende kracht wordt zo tot een persoonlijke bemiddelaar en verlosser. De onderbouwing en uitvoering van deze leer, die de belangrijkste inhoud van het historische christendom vormt, liggen echter buiten de beperking van dit onderzoek. Dit probeert slechts aan te tonen, dat voor het ontwikkelen en herstel van vrije wezens een van God uitgaande werking noodzakelijk is. Hoe deze echter in de

loop van de geschiedenis plaatsvindt, is onderwerp van de historische openbaring, welke geloofd, beleefd en begrepen kan worden, doch als vrije daad van God niet uit noodzakelijke beginselen kan worden afgeleid. Want het kwaad, zo zagen wij, kunnen wij niet anders dan door de ervaring onderkennen, aangezien het onverstandige niet uit het verstand gededuceerd kan worden. Het heilmiddel moet echter overeenkomen met de ziekte, en dus moeten de verscheidene leidingen¹⁸ en openbaringen in verhouding staan tot de fasen der ontwikkeling en de gradaties van de dwaling.

Dit leidt ons naar de vraag over de feitelijke aard van de openbaring. Volgens de gehele manier van presenteren, gingen wij tot nu toe uit van een godsbewustzijn dat in alle mensen aanwezig is, en dat met ons zelfbewustzijn gegeven is, doordat wij slechts bestaan in betrekking tot een onbepaald, ons funderend wezen, en ons daarvan als zodanig bewust zijn.

Is er nu nog een andere openbaring van het goddelijke wezen en zijn betrekkingen tot ons, als die welke ons oorspronkelijk door verstand en geweten gegeven is? Aangezien Gods behoeften in de geschiedenis van het bewuste wezen net zoals de natuur voortduurt, kan men reeds vooraf aannemen, dat door een historische, door de ontwikkelingsfasen van de mens bepaalde, openbaring het aangeboren godsbewustzijn wordt gevoed en ontwikkeld, en waar het vertroebeld en verzwakt is, verlicht en gesterkt wordt. Aangezien God overal is, moet Hij zich ook overal openbaren. Hierbij ontstaat echter een andere vraag. Kan de inhoud van een historische openbaring een geheel nieuwe zijn, en dus een andere dan die welke reeds op zijn minst in de kiem in ons bewustzijn vervat is? Heeft dus alle positieve openbaring nog een ander doel, dan het in ons nog onontwikkelde, hogere bewustzijn te bevruchten, en het - voor zover het vertroebeld is - wederom te herstellen? Na het eerder gezegde, moeten wij ook deze vraag beslist met ja beantwoorden. Want aangezien de mens zijn oorspronkelijke ver-

¹⁸ "Führungen".

houding tot God veranderd heeft, zullen de in de geschiedenis daaruit voortkomende verlossingsmiddelen een nieuwe inhoud der openbaring vormen, die in het oorspronkelijke bewustzijn van de mens niet vervat kan zijn.

Alle historische openbaringen zijn op twee wetstafelen opgenomen. Op de ene is herhaald wat in het innerlijk van iedereen oorspronkelijk door Gods hand geschreven staat. Op de andere wetstafel echter staat de grote voltooiingshandeling der Scheping, de inhoud van de heilmiddelen die, door de bevrijdende God, van de geboorte der zonde tot aan de dood van de dood, aan de onvrij gewordenen verleend werd.

6. Over de huidige aard der mensen.

Wij beschouwden tot nu toe de voortgang van de vrije wezens, zonder rekening te houden met de aard van de mens, hoe die geworden is. Het kan niet worden miskend, dat bij alle mensen, zoals zij in de geschiedenis verschijnen, reeds oorspronkelijk met het beginnende bewustzijn een dubbele toestand voorhanden is. Er is in de mens een zintuig en een ontvankelijkheid voor het eeuwig ware en goede, en deze moeten worden ontwikkeld. Doch een hang tot het verkeerde is bij hem net zo weinig te miskennen, en hiervan en van de gevolgen ervan moet hij bevrijd worden.

Men hoeft niet per se aan de veldtochten van Tamerlan¹⁹ en aan de gevangenissen van de Lodewijk XI te denken, om te beweren dat een neiging tot het kwaad - en niet alleen de mogelijkheid daartoe - in de aard van de mens voorhanden is. De kinderkamer en de wereldgeschiedenis leren het maar al te duidelijk. Lichamelijk beschouwd, is de nog ongeborene vaak reeds door ziekten aangegrepen. De pijn is het eerste gevoel van de mens. Ontbering en dood zijn ons gewisse lot. De diverse ziekelijke gesteldheden die door vele mensen mede op de

¹⁹ Lees: 'Tamerlane', Timoer Lenk, Mongools krijgsheer, 1336-1405.

wereld worden gezet, zijn slechts de variaties van de algemene doodskiem die iedereen in zich draagt. Geestelijk beschouwd echter, is de hang tot het verkeerde zo beslissend, dat slechts een misverstane filantropie die kan wegedeneren. Niet zozeer kan het egoïsme ontwaken bij wijze van uitzondering, onder ongunstige omstandigheden en bij slechte voorbeelden, doch het ontwaakt veeleer steeds en met grote hevigheid. Het is zonder zelfoverwinning machtiger dan de liefde, zoals de aandriften der natuur sterker zijn dan de vereisten van de geest. Slechts door grote en voortgezette inspanning gelukt het de mens dat het edele in zijn natuur over het algemene zegeviert. En dat het woord 'algemene' het slechte aanduidt, is het strengste oordeel dat het in de spraak uitgesproken gemeenschappelijke bewustzijn over de aard van de mens velt. Want als het slechte niet zo algemeen was, moest het veeleer als het niet-algemene worden aangeduid.

Deze vanaf het begin van het leven bestaande, op zijn minst gedeeltelijk verkeerde gerichtheid van de mens, hetgeen de dagelijkse ervaring bewijst, werd enerzijds geloochend, maar anderzijds als zo overheersend aangenomen, dat men hem ieder edel streven, iedere oorspronkelijke dorst naar licht en recht ontkent. Een dergelijke uit valse ijver ontstane bewering, die net zozeer als de tegenovergestelde de ervaring tegensprekt, en die het goddelijke wat in de menselijke aard leeft, al is het ook in de kiem, geheel miskent, heft de vrijheid van de wil volledig op. De verbetering van de mens, de verlossing uit een dergelijke, geheel nachtelijke toestand, zou dan slechts de daad van God zijn, en de mens een levenloos vat, dat de goddelijke genade zonder medewerking zou opnemen. Deze bewering, die de mens vanaf de geboorte als volledig slecht beschouwt, heeft in haar dan juiste consequentie geleid tot de voorstellingen van genadekeuze, onvrijheid van de wil (*arbitrium servum*), predestinatie, en daarmee van een willekeur van God, dus tot dwalingen die het diepste zedelijke gevoel van de mens, het onverstoorbare bewustzijn van zijn vrijheid beslissend

weerspreken. Het zou onbegrijpelijk zijn dat anders geestrijke mannen dergelijke opinies zomaar konden hebben, wanneer wij in hen niet momenten²⁰ van een hogere, omvattender waarheid moesten erkennen.

Wanneer de toestand van de mens, zoals die vanaf het begin van ons leven bestaat, noch van een geheel lichte, noch geheel duistere aard is, doch een dubbele richting reeds voorhanden is, roept dat de vraag op, hoe deze vertroebelde toestand ontstaan is. Want het troebele kan net zomin als het duistere het oorspronkelijke zijn.

Daarmee is tegelijk de vraag aangestipt of ons huidige bestaan het oorspronkelijke is van de mens in het algemeen, en van iedere afzonderlijke mens in het bijzonder, of dat een voortijdelijk en boventijdelijk bestaan aan ons huidige voorafging. De creationisten, traducianen en pre-existentialisten hebben deze vraag op verschillende manieren beantwoord, en wij beschouwen hier de door hen beweerde standpunten in het algemeen.

Zou men kunnen aannemen, dat ons huidige leven in het begin geheel zuiver en onschuldig was, en ieder fysiek kwaad en iedere verkeerde richting van de wil en het verstand pas in de loop van het leven verworven zou worden, dan was er op zijn minst niets inconsequents aan om het begin van ons huidige leven als het oerbegin te beschouwen. Aangezien echter de ogenschijnlijke ervaring ons toont, dat wij met op zijn minst gedeeltelijk slechte lichamelijke en geestelijke gesteldheden deze aarde betreden, laat zich een dergelijke oorspronkelijke disharmonie niet zonder voorafgaande eigen schuld indenken. Sommige creationisten nemen wel aan, dat de voorzienigheid het nieuwgeschapen schepsel in een toestand van op zijn minst relatief verderf heeft laten terechtkomen, aangezien ze de middelen in handen had om het daaruit te bevrijden. Wanneer men echter zelfs zou willen aannemen, dat een bewust en vrij wezen oorspronkelijk en zonder zijn wil in een lijdende toe-

²⁰ “Momente”. Eventueel: ‘gezichtspunten’.

stand werd geplaatst, aangezien een vervanging voor dit lijden mogelijk is, dan blijft bij deze aanname de niet te loochenen hang tot het kwade volledig onverklaarbaar.

Degenen die van het aangeboren verduisterd zijn der menselijke aard levendig doordrongen waren, namen daarom steeds aan, dat de oorzaak daarvan gelegen is in een daad die aan ons aardse leven voorafgaat.

Naar de opvatting van de traducianen wordt het morele kwaad net zoals het fysieke, overgeërfd. Net als ziekten en misvormingen worden op grond hiervan ook de kwade neigingen overgeërfd, en bij alle mensen de wortel daarvan; de hang naar het kwaad. Op deze wijze nemen zij aan, dat in de eerste mens, waaruit allen zijn voortgekomen, de geestelijke kiemen van alle volgende geslachten vervat waren, en dat - aangezien hij zich door het misbruiken van zijn vrijheid van de oorspronkelijke orde afwendde - deze foutieve richting van de wil voortwoekert. Iedere mensengeest zou daarom iets van deze oorspronkelijke schuld dragen, ook al had hij daaraan als individu geen deel. Net zoals wanneer van een magneet die in vele stukken wordt gedeeld, ieder stuk tot in het oneindige wederom de aard van de gehele magneet, het indifferentiepunt en polen heeft, of zoals menige nederige dieren, wanneer men ze in verscheidene stukken deelt, als bijzondere, individuele dieren voortleven, zo is door overdracht (per traducem) het morele en fysieke basiskarakter van de oermens in alle erfgeborenen overgegaan. De mensheid lijkt op een woud dat door de afzetting van een boom ontstond, en alle mensen zouden dan vrij geworden takken van een stam zijn en met deze van dezelfde aard.

Belichten wij dit standpunt eens wat nader.

Dat in organisch opzicht de nakomelingen het gelukkige en ongelukkige gestel van hun voorvaderen dragen, daarover kan geen twijfel bestaan. Dat er een aangeboren kwaad is, is zeker. Doch een geërfde schuld is iets ondenkbaars. De vrije wil bepaalt het karakter van de persoonlijkheid. Hebben de mensen aan een schuld deelgenomen, dan hadden zij een eigen wil.

Want men kan geen vreemde wil hebben. Gebruikten of misbruikten zij deze - hun eigen - vrije wil, dan waren zij ook voor zichzelf bestaande, persoonlijke wezens. Er kan een schuld zijn waaraan velen deelnemen, doch niemand kan voor de ander een schuld begaan. Wel kan iemand de schuld van de ander dragen, dat wil zeggen, de gevolgen ervan. Deze zijn echter zonder medeschuld van de dragende een kwaad, doch geen schuld.

De dwaling van deze theorie (want daarvoor moeten wij die houden, na het gestelde) berust hierin, dat men de wetten der zedelijke natuur met die van de organische heeft verwisseld. Organische toestanden kunnen worden overgebracht en derhalve geërfd worden. Zedelijke toestanden, richtingen van de wil, kunnen echter slechts door zelfbepaling, door de eigen daad worden gevestigd.

Wanneer wij dan ook overeenkomstig de ervaring de menselijke aard reeds bij het begin van dit leven als met een moreel en lichamelijk kwaad behept moeten aannemen, rest ons geen andere basis voor uitleg, dan dat wij een vrije daad, namelijk een verschuldigd zijn, vooropstellen, die bij iedere mens voorafging aan het huidige bestaan, en uitloopt op de vertroebelde toestand daarvan.

Een dergelijk zijn, dat aan het verschijnende leven voorafgaat, waarvan wij de aanname bij vrijwel alle oude volkeren terugvinden, kan op zeer uiteenlopende wijze uitgedacht worden. Wij moeten deze aanname op zich beschouwen, en wel zonder de diverse meningen die zich daarmee vaak hebben verbonden, zoals de metempsychose²¹, planetaire ontwikkelingsfasen, et cetera.

Of er slechts een moment aan ons huidige bestaan voorafging waarin de menselijke geest door een wilshandeling zijn richting bepaalde, of dat zijn bestaan met de aanvang van de schepping begint; of hij bij deze tweede aanname een voortijdelijk zuiver

²¹ Het overgaan van de ziel van het ene naar het andere lichaam. Dit ter onderscheiding van de reïncarnatie.

bestaan doorleefde, dat evenwel nog niet tot aan onuitwisbare voltooiing kon zijn gekomen en pas dan aan de prikkel van het individualisme²² onderworpen was; ofwel dat hij reeds voor ondenkbare tijden aan een grote schuld deelnam en hierop slechts een droevig bestaan doorleefde, totdat hij deze tot zijn regeneratie bepaalde aarde betrad, kan hier geheel onbesproken blijven. Want de aanname van een voortijdelijke, het aardse leven bestemmende daad is het enige waartoe wij gedrongen worden, aangezien wij ons niet het kwaad kunnen indenken zonder schuld. Het 'hoe' van een dergelijke daad en van een dergelijk zijn, ligt echter geheel buiten de grenzen van ons huidige bewustzijn.

Dat wij ons een dergelijke voortijdelijke toestand niet herinneren, is zeker geen geldige tegenwerping tegen de aanname zelf. Wij herinneren ons ook niet de eerste momenten van dit leven, die toch met de latere episodes ervan zo innig samenhangen en ze bepalen. Wij herinneren ons niet de zielswerkzaamheid tijdens de slaap, tijdens het delirium, tijdens het slaapwandelen, tijdens de extase. Onze herinnering in onze gebruikelijke toestand is blijkbaar afhankelijk van die van het organisme, met name van die van het brein. In ongewone zielstoestanden openbaart zich wel zo nu en dan een vrijere herinnering, en in extatische toestanden van uiteenlopende aard overzien sommige mensen een keten van gebeurtenissen die het gewone bewustzijn volledig waren ontgaan. Aangezien dus onze geestelijke werkzaamheid in gewone toestand door onze lichaamsorganen wordt overgebracht, zo kan in het geheel geen herinnering van een voortijdelijk zijn, als zodanig, in het tegenwoordige bestaan overgaan, of op zijn minst konden wij die niet als zodanig herkennen, doch slechts als toestanden van ons huidige bestaan.

Veel van onze gedachten, ja, juist de belangrijkste en diepste, kunnen door de mens niet tot aan hun wortels in het bewustzijn worden herleid. In het totale bereik van de geestdrift in

²² "Selbstheit". Vertaling onzeker.

esthetische, wetenschappelijke en ethische betrekking, wordt dit uiterst beslissend zichtbaar. De geniale kunstenaar overziet plotseling een gehele compositie, zonder te weten hoe hij daartoe komt, zoals bijvoorbeeld Mozart zo meesterlijk beschrijft. Het beste is aanwezig, zonder dat wij zijn komst vernemen; de geest is nabij, en men weet niet waarvandaan. Bewijst dit niet, dat ook in ons gewone bestaan een deel van onze gedachten onzichtbare aanzetten heeft, en dat juist de hoogste ideeën in hun oorsprong zich aan onze herinnering, ons bewustzijn onttrekken? Zijn er dan geestelijke handelingen waarvan wij de bron niet gewaarworden en die afzonderlijke talenten en bezigheden bepalen; kan er niet een dergelijke geestelijke daad zijn, die de gehele richting van de mens bepaalt? Heeft niet de mens in het algemeen en iedere afzonderlijke mens op grond van zijn verbeeldingskracht aan het verschijnende leven een bepaalde vorm gegeven, die zijn werk, zijn vrije oerdaad is?

Het eerste kunnen is een willen, want een kracht die niet een wil is, veronderstelt een eerdere kracht. De wil is wat de aanvang geeft. Het eerste willen van een vrij wezen kan eigenlijk niet als een enkelvoudige handeling worden gedacht, doch is als een algemeen determineren van zijn levensbaan en zijn fundamentele verhoudingen bepalend jegens de Schepper en jegens de Schepping. Aangezien er nu met het begin van het leven reeds een disharmonie voorhanden is, valt dit niet anders te verklaren dan dat men die als het gevolg van een voortijdelijke daad beschouwt.

Over de verscheidene pogingen om de vrijheid van de mens te verklaren in verhouding tot ons huidige, daarmee niet meer overeenkomende bestaan, voeren wij hier slechts de opvatting van Kant aan. Hij vroeg zich af, hoe de vrijheid van de mens in overeenstemming kan worden gebracht met de natuurlijke noodzakelijkheid waaraan hij uit ervaring onderworpen is. Daarom nam hij aan, dat de mens een zuivere, geestelijke, de tijd overstijgende mogelijkheid tot bestemming heeft, die hij de

intelligente daad noemde, en die geheel onafhankelijk is van de causale nexus²³, waarin wij als zinnelijk wezen staan. De afzonderlijke in de tijd verschijnende wilshandelingen van de mens vormen voor hem aldus de successievelijk verschijnende presentatie van deze zuiver geestelijke zelfbestemming.

Hoe men zich een dergelijke oorspronkelijke oerdaad, die richting geeft aan het zich voordoende bestaan, ook moge indenken, hij blijft steeds de uitsluitend afdoende basis voor interpretatie om de vrijheid van de mens te redden, en om de oorzaak van het kwaad niet toe te schrijven aan de veroorzaker van het bestaan zelf.

Over de theorieën die de vrijheid van de wil ontkennen.

1. De wil van de mens in verhouding tot de almacht van God.

Aangezien wij tot nu toe de vrijheid van geschapen wezens in hun uiteenlopende ogenblikken en verhoudingen beschouwd hebben, rest ons nog onze opgave om de theorieën te onderzoeken die de vrijheid van de menselijke wil ontkennen. Volgens de leer van het determinisme is de mens niet zelf-bepalend, doch wordt hij bepaald. En volgens de diverse aanzichten daarvan wordt hij dit hetzij door God of door zijn voorafgaande daden, of door andere vrije wezens, of door de natuur.

Met betrekking tot God ontstaat de vraag: Hoe kan de vrijheid van een geschapen, dus bepaald en afhankelijk wezen, naast de absolute en almachtige wil van God bestaan?

Het eerdere onderzoek, waarnaar vrije wezens door hun eigen door God verleende beeldingskracht ertoe bestemd zijn om een gelijkenis van God te verwerven, brengt de vrijheid van het schepsel met die van de Schepper in overeenstemming.

²³ De band die een oorzaak verbindt met een gevolg.

Aan de verhouding van de zelfzuchtig geworden scheppende wil tot de goddelijke oerwil, voegen wij bij de genoemde nog het een en ander toe.

Waarom slaat God de duivel niet dood?, vroegen Noord-Amerikaanse wilden aan een missionaris, die hun over de macht van het kwaad predikte.

Deze zich steeds weer vernieuwende vraag over de toelating van het kwaad, kan geen oplossing vinden wanneer wij het doel van de wereld niet in de vrijheid van de geesten zelf zoeken. God - de absoluut vrije - heeft wilde, op hem gelijkende wezens willen scheppen. Slechts door de vrijheid is een volkomen, God waardige Schepping denkbaar. De slechts door de vrijheid mogelijke volkomenheid van geschapen wezens, vooronderstelt evenwel de mogelijkheid van het kwaad daarin. Deze moet echter zelf slechts de aansporing zijn tot grotere en uiteindelijk tot onuitwisbare voleinding.

De door zelfverheffing en isolering slecht geworden wezens vervullen, in zoverre zij slecht zijn, noch voor zichzelf de bedoeling van God, noch (allereerst op zijn minst) voor anderen, aangezien zij - zelf van de ordening vervreemd - ook waar zij kunnen, bij anderen de ordening verstoren.

Met betrekking tot anderen mogen wij thans aannemen, dat het kwaad slechts als middel dient om - weliswaar tegen de intentie van de slechteriken - de goddelijke doeleinden te vervullen, zoals Mephistopheles bij Faust zegt: "Ik ben een deel van de invloed, die steeds het slechte wil en steeds het goede doet."

Het zelfzuchtig geworden beginsel wordt aldus voor degenen die getrouw zijn aan de goddelijke ordening, of degenen die er naar terugkeren, het middel om hun goede krachten te doen toenemen, en een nieuwe en rijkere ontwikkeling ervan te regelen. De slechtheid van de gehele wereld kan slechts dienen tot verheerlijking van de rechtvaardigen.

Met betrekking tot zichzelf bewerkstelligt de kwaadwillende echter niet het goede. Hij zet door zijn misbruikte vrijheid de bedoeling van God voor hem zelf, aan de kant.

Hier treden nu de twee eerder aangevoerde gevallen op. Hetzij erkent de van God vervreemde - beleerd door zijn geweten of de ongelukkige, uiterlijke gevolgen van de schuld - de ware aard van het kwaad en verlangt terug naar de orde. Dan wordt hem in de goddelijke wereldeconomie het kwaad tot heilmiddel. Of hij volhardt in de zelfzucht, en draagt zo de gevolgen van het kwaad als directe straf.

Het is hier de vraag of een geschapen wezen de ultieme bedoeling van God voor zichzelf volledig kan opheffen. Zo moeilijk als dit in te denken is, zo kan beslist niet worden aangenomen dat het een of andere in het kwaad verharde wezen moet terugkeren naar het goede. Aangezien nu de kwaadwillende door de fixatie van zijn foutieve wil steeds slechter wordt, en zich daardoor voor het goede steeds minder ontvankelijker maakt, hoe is dan een ommekeer mogelijk? Voor zover het slechte in het slechte volhardt, heeft het geen uitzicht op redding. Voor zover het iedere vermaning afwijst en iedere hulp afstoot, is er voor hem geen hoop. Doch het laat zich denken, dat - wanneer alle onzalige gevolgen van de schuld gedragen worden en deze eeuwigheden aanhouden - tenslotte een toestand van het lijden en het gebonden zijn van alle krachten intreedt, die de behoefte aan hulp opwekt en daardoor de hulp mogelijk maakt.

God en wellicht alle van de tijdelijkheid bevrijde en met God verbonden geesten worden mogelijk herkend²⁴ door de schepselen wanneer zij dicht bij hun einddoel zijn. In een dergelijk absoluut aanschouwen kunnen zij de afwijkingen van de goddelijke orde derhalve slechts als in de tijd op te lossen - en in het eeuwige wereldplan reeds opgeloste - disharmonieën onderkennen²⁵.

Op de aangegeven wijze is de vrijheid van geschapen wezens in weerklink met de wereldorde begrijpelijk. In de aanname dat het kwaad het goede zou moeten dienen, en het uiteindelijk zelf

²⁴ “erkennen”. ‘Kennen’, ‘herkennen’, ‘erkennen’, ‘onderkennen’.

²⁵ “erkennen”.

omgevormd zou moeten worden, is ook de gehele theodicee vervat.

2. De wil van de mens in verhouding tot zijn voorafgaande wilshandelingen.

Met betrekking tot onze voorafgaande daden kan er over het standpunt van het psychische determinisme het volgende tegen de vrijheid van de wil gezegd worden. Wij kunnen op een gegeven moment slechts zo handelen als wij zijn. Dat wil zeggen, zoals wij door de som van onze vroegere handelingen geworden zijn. Zo is iedere daad en iedere toestand het gevolg van de vroegere daden. Bij het psychische determinisme kan nu van twee soorten worden uitgegaan.

Neemt men hem als absoluut aan, zodat ieder volgend moment van ons willen, het noodwendige gevolg van het eerdere is, dan houdt natuurlijk het besef van de vrijheid geheel op. Alles is slechts een noodzakelijke verketening. Geeft men echter toe, dat een vrije keuze slechts bij de eerste daad mogelijk was, dan ziet men alle volgende handelingen aan voor het noodzakelijke resultaat van de oerdaad.

De laatstgenoemde aanname heft weliswaar het begrip van de vrijheid niet op, doch concentreert hem op een ogenblik van het bestaan. Hij loochent ook niet het besef van de verantwoordelijkheid die zo diep in ons bewustzijn ligt. Want aangezien de afzonderlijke goede of kwade handelingen de resultaten van een oorspronkelijke daad zijn, dragen wij met recht de gevolgen daarvan, ook al konden wij op een gegeven ogenblik niet anders handelen.

Daarentegen kan men hier tegenin brengen: Hoe kan men van de vrijheid, die het basiskarakter van de persoonlijkheid vormt, ook maar voor een ogenblik aannemen dat deze een wils-handeling is? Zou de vrijheid ooit een keer misbruikt zijn, dan zouden alle volgende momenten noodzakelijkerwijze in de

gegeven foutieve richting plaatsvinden. Daarmee zou de mogelijkheid tot verbetering, dat wil zeggen, van een vrij terugkeren naar de orde, niet denkbaar zijn. Want een verbetering die slechts door de inwerking van een andere - dus ook van een goddelijke - kracht vereist is, zou geen verbetering zijn.

De eerder gegeven voorstelling van de ontwikkeling en het herstel van vrije wezens geeft het antwoord op deze beide wijzen van het psychisch determinisme. De eerste absolute wordt tegengesproken door het bewezen feit, dat in de ontwikkeling van vrije wezens de zelfheid als moment naar buiten treedt, en een keuze tussen deze en het hogere gebod mogelijk maakt. De tweede aanname, die het bestaan slechts als het noodzakelijke gevolg van een eerste vrije daad beschouwt, spreekt de ervaring tegen, dat de mens zich in het verloop van het leven wezenlijk kan veranderen, en dat hij bij iedere daad het bewustzijn der verantwoordelijkheid heeft. De uitleg van zulk een verandering zochten wij hierin dat - na de begane schuld - het besef daarvan in de vorm van een straffend geweten en de ervaring van de nadelige gevolgen ervan, een nieuw motief worden om een keuze wederom te vernieuwen. Aldus, zagen wij, kon een nieuwe keuzehandeling een nieuwe reeks van handelingen beginnen.

Aangezien echter waarschijnlijk nimmer een afzonderlijke beslissing het gehele karakter van de mens verandert, zo zijn meestal zijn afzonderlijke handelingen deels nog bepaald door zijn vroegere wil, zoals dat bij gewoonten het geval is, en deels voortkomend uit nieuwe beslissingen, die vaak tegengesteld zijn aan de vroegere. Wanneer een dergelijk goede beslissing strijd voert met vroegere slechte aanwensels, dan ontstaat de tweespalt van de mens, doordat de nieuwe, betere beslissing nog niet de vroegere foutieve²⁶ richting van de wil heeft overwonnen. In een dergelijke toestand van de nog niet vol-eindigde innerlijke bevrijding, kan iedere mens zeggen: "Het goede, wat ik (thans) wil, doe ik niet; doch het kwade, wat ik

²⁶ "verkehrte". Ook: 'ontkende'.

niet wil (dat ik echter vroeger wilde), doe ik.” De verandering van de wil namelijk, geschiedt wederom trapsgewijze. De afzonderlijke handelingen moet men hierbij ook slechts beschouwen als de uitingen van een gemeenschappelijke daad. Bij moord bijvoorbeeld, heeft de schuld zijn basis niet alleen in de handeling van de moord. De voorafgaande momenten van de haat of het eigenbelang, kortom de gehele gedachtenreeks die de daad oproept en de ongehoorzaamheid jegens het vermanende geweten, vormen de integrerende delen der schuld. Omgekeerd hebben onze beste beslissingen vaak in het begin geen bepalend resultaat, aangezien wij te zeer de slaven van slechte gewoonten zijn. Onvermoeid herhaald echter, worden ze tot ontwikkelingsfasen van de waarachtig vrije daad en vormen ze daarmee een geheel.

Opdat echter een wezen dat van de goddelijke ordening vervreemd is, wederom waarachtig vrij wordt, zijn afzonderlijke goede voornemens en handelingen niet afdoende. Afdoende is slechts de revolutie van de gehele wilsinrichting (μετάνοια) en de volledige op God gerichte bezinning.

Wanneer wij zo de afzonderlijke wilshandelingen als samenhangende delen van een gemeenschappelijke daad aanzien, moet uiteindelijk het leven zelf als zodanig beschouwd worden, waarin de afzonderlijke handelingen en toestanden als delen van een compositie verschijnen. Deze zou dan het zedelijke resultaat van het leven zijn, en de betiteling daarvan de ware naam van de mens zoals hij door zijn vrijheid geworden is.

3. De wil van de mens in verhouding tot de wil van andere vrije schepselen.

Met betrekking tot de inwerking die andere vrije wezens op ons uitoefenen, is het een bekend feit dat opvoeding, voorbeeld en omgang de grootste invloed op de richting van onze wil hebben. Aangezien echter het geweten nimmer verstomt in de mens, en

iedere mens vrijwel immer nog door een uiterlijke mededeling iets van de goddelijke dingen ervaart, zo kunnen tenslotte alle geschapen wezens er slechts toe dienen dat zij de vrijheid van de wil toepassen. Bovendien kunnen wij iedere verhouding waarin de mens treedt jegens anderen, bezien als bewerkt door de voorzienigheid of door zijn vrije keuze. Daarmee wordt alles gereduceerd tot de reeds genoemde verhouding tot God en tot onze eigen voorafgaande daden die, zoals wij zagen, de vrijheid van de wil niet opheffen. De mens vormt zich zijn geestelijke atmosfeer en ervaart de inwerking daarvan als het gevolg van zijn keuze.

4. De wil van de mens in verhouding tot de natuur.

Thans rest ons nog dat wij de verhouding belichten waarin de mens staat tot de natuur. In het algemeen kan hier hetzelfde worden gezegd wat geldt voor zijn betrekking tot de vrije schepselen. De invloeden van de natuur waaronder wij staan, zijn door de voorzienigheid bepaald, of zijn de gevolgen van onze daad. Niet slechts van de afzonderlijke handelingen die wij ons bewust zijn, doch - zoals wij zouden moeten aannemen - ook van een voortijdelijke, richting gevende oerdaad.

Aangezien wij echter zelf op grond van ons organisme een deel van de natuur uitmaken en deze deels beheersen, deels erdoor beheerst worden, zo is het ook met betrekking tot de leer van de vrijheid onontkoombaar om over de natuur en haar verhouding tot de geest te spreken.

Hoe meer wij de natuur in het geheel leren kennen, net zoals in het afzonderlijke, des te meer zien wij in, dat ze volgens bepaalde wetten en voor bestemde doeleinden bestaat. Ze verschijnt als het product van een architectonisch verstand, als een werkelijk geworden gedachtensysteem, als werk van een geordende wil, kortom, van een goddelijke wijsheid. Tege-

lijktijd heeft echter ook de natuur een zelfstandige²⁷ kracht in zich. Het wezen van alle levenden bestaat uit een doelmatig werken volgens een zelfstandig²⁸ beginsel. Dit zelfstandige, vormende, organiserende beginsel onderscheidt de natuur wezenlijk van zo maar een kunstwerk. Een van de belangrijkste en tegelijkertijd moeilijkste vragen in de fysiologie is nu de volgende: Is de vormende kracht, het levensbeginsel, identiek aan het geestelijke beginsel, het beginsel van de vrije wil en het zuivere denken, en is dus het laatstgenoemde slechts een modificatie van de levenskracht, of zijn beide wezenlijk verschillend van elkander en in de mens slechts met elkander verbonden?

Volgens de eerste aanname zou de geest het tot zelfbewustzijn en tot vrijheid verheven, toegenomen levensbeginsel zijn. Hier zijn nu wederom twee situaties denkbaar. De afzonderlijke, georganiseerde en bezielde wezens zijn slechts momenten van het algemene leven die ontstaan en wederom vergaan. Slechts de wereldziel is onsterfelijk. Al het afzonderlijke is slechts een afwisseling van geboorte en dood. Dit is de pantheïstische wereldbeschouwing. Doch de aangegeven theorie van de toename laat ook een verklaring toe die past bij de waarde van de menselijke geest. De natuurkrachten zouden namelijk in de individuele wezens, als fasen en momenten van het algemene leven, kunnen toenemen tot een punt waar het leven ontwaakt tot zelfbewustzijn en tot vrijheid, en aldus aan zijn doel een onverstoorbare persoonlijkheid ontvangt. Alle wezens die lager staan dan de mens, zouden als overgangsfasen, als momenten der ontwikkeling, onderworpen zijn aan de wet van de eindigheid. Slechts de mens, in wie het levensbeginsel is toegenomen tot een helder zelfbewustzijn, zou dan als doel van de vormende natuurkrachten ook als individueel wezen blijvend en derhalve onsterfelijk zijn.

²⁷ “selbstthätig”.

²⁸ “selbstständigen”.

Wat vooral pleit tegen de gehele overweging dat de geest als de gepotentieerde levenskracht zou moeten worden gezien, is de kwalitatieve verscheidenheid die tussen beide bestaat. De eik is slechts de ontwikkelde eikel. Doch in deze zijn blijkens de gesteldheid alle uitingen van de boom vervat. Doch hoe kan de zichzelf bestemmende wil, die handelt op grond van een eeuwige, goddelijk wet, die niet door de natuurkrachten kan worden bepaald, en vaak tegen deze, tegen aangeboren aandriften, met opoffering van het leven en al het aardse geluk bepaald wordt, en juist hierin zijn grootste vrijheid en waardigheid verkrijgt; hoe kan deze zich naar eeuwige motieven bepalende wil, en hoe kunnen een God en een alle eeuwige waarheden denkende intelligentie, uit een organische kracht, uit een blinde natuuraandrift voortkomen? Hier is niet een toename, niet een hogere potentie van de natuurkrachten, doch een - naar de kwaliteit en het wezen - volledig andere en hogere kracht voorhanden. Wij bekennen ons derhalve tot de oeroudste opvatting, die de geest en daarmee bewustzijn en wil niet van onderaf laat uitgaan, van de natuur, doch direct van bovenaf, van een goddelijke wilshandeling. Aldus is de geest niet identiek aan de levenskracht, doch daarmee - en ook met het organisme - slechts verbonden.

Ter duiding van zulk een innige verbinding tussen natuur en geest dient de volgende beschouwing over de natuurkrachten zelf.

In de huidige natuur, voor zover wij die kennen, ontstaat nimmer een organisch lichaam uit de anorganische natuur. De levenskracht van de organische wezens geeft gestalte aan het lichaam, doordat hij zich de ook in de anorganische natuur verbreide potenties en stoffen toeëigent. De plant ontstaat niet uit aarde en water, doch voedt zich van binnenuit. De hogere kracht, het beginsel van het organisme, verbindt de algemene natuurkrachten en hun producten tot haar doeleinden, assimileert deze en verheft ze daardoor in zijn eigen aard²⁹.

²⁹ "Natur".

Een soortgelijke verhouding denken wij ons nu in, tussen de levenskracht en de geest, tussen het vormende en denkende beginsel. Zoals de vormingskracht van het organisme zich de natuurkrachten en elementen als de producten daarvan toe-eigent, zo eigent de geest zich de vormingskrachten (de levensgeesten) toe, en verheft ze tot een hoger bestaan, door ze voor zijn doeleinden te beheersen.

Het doelmatige werken van de organische wezens door een zelfstandig beginsel geeft hun de grootste gelijkenis met het verstandige, handelende der denkende wezens. Gene werken verstandsgewijze voor de doeleinden van de vormingskracht; deze verstandig voor de doeleinden van de bewuste wil. De organische krachten in hun analogie met de denkkrachten schijnen ons echter veelmeer toe als een tegenbeeld, een zinnebeeld van de geest, dan als de oorzaak en basis daarvan. Want het lagere is een afbeelding van het hogere, en het hoogste is het eerste. De aandrang als het eerstbewegende in de organische natuur is als bepaalde wil de afbeelding van de bepalende, vrije wil die het begin van de handeling bepaalt. Zo zijn de vormingswetten overeenkomstig de denkwetten.

De organiserende natuur heeft de aandrifft om zich hoger te ontplooien. Ze trekt zich op aan haar doel boven haar eigen beperkingen. Haar vormende krachten worden door de geest aangetrokken, doordrongen, beheerst. Het is het doel der natuur dat ze orgaan van de geest wordt.

De wet van de toename en dus van de ontwikkeling is weliswaar een algemene wet, in het gehele bereik der levende natuur heersend als de geschapen geesten, maar heeft slechts waarheid voor de door beide niet te overschrijden regionen. Het zaad wordt tot boom, het eitje wordt tot dier; alleen de natuur wordt niet tot geest, en de geschapen geest niet tot de absolute. In de ware orde der dingen onderwerpt de lagere kracht zich aan de hogere en wordt daardoor opgeheven. De niet-organische krachten worden door de organische beheerst en geassimileerd; de levenskrachten door de krachten van de geest doordrongen

en geregeerd; en de geschapen geesten zelf door het absolute vervuld en gestuurd. Het hogere is echter het innerlijke, centrale, dat zich in het perifere bevindt, dat het bepaalt en daardoor verheft en verheerlijkt.

Zo zien wij, dat dezelfde verhouding die wij eerder ook als dat van de geschapen vrije wezens tot het oerwezen onderkennen, door alle rijken van de Schepping heengaat. In de normale toestand wordt het lagere door het hogere aangetrokken, doordrongen en verhelderd. Waar het lichaam aan de heerschappij van de levenskracht wordt onttrokken, ontstaat bederf; waar het levensbeginsel niet aan het denkende beginsel is onderworpen, ontstaat stompzinnigheid; waar dit beginsel niet aan het geweten en zijn veroorzaker gehoorzaamt, ontstaan innerlijke verrotting, geestelijke dood.

Het besef van het innerlijke bestaan van een wezen in het andere, dat bijvoorbeeld God in de mens, en de mens in God kan leven en handelen, vindt hierin zijn ware besef.

In de fasen van de vormingen van het dier en bij het doel daarvan, namelijk de vorming van het menselijk lichaam, wordt behoorlijk duidelijk hoe de organische krachten steeds meer toenemen, totdat uiteindelijk in de mens de natuur het orgaan van de geest wordt.

In de vorming van de dieren is de kop een versterkte herhaling van het gehele lichaam. Het zenuwstelsel, het directe orgaan van de ziel, verheft zich hier tot heersend centraal orgaan. Daaraan ontspringen de specifieke zenuwvezels, de hoogst ontwikkelde bloei van het zenuwstelsel. De ledematen van de romp worden in de kop herhaald in de kaken, zoals dit bij bepaalde insecten duidelijk herkenbaar is. De spieren, die in de ledematen slechts dienen voor het opzoeken van de dierlijke voeding, worden hier nog bijzonder tot uitdrukking van de begeerte. Vandaar dat iedere neiging in de gezichtsspieren weerspiegeld wordt, wat de basis van de fysiognomie vormt.

Uit het onderscheid dat de waarachtig menselijke fysiognomie voor heeft op die van het dier, blijkt duidelijk, hoe de natuur

steeds meer het orgaan van de geest wordt. Juist die spieren welke in het dier slechts begeerten tot uitdrukking brengen, kunnen in de mens alle edelere zielenroerselen uitdrukken. De tanden, die een herhaling van de klauwen zijn; de lippen, die de hand van de mond vormen, die allereerst slechts de monding van het voedingskanaal is, zijn thans - als delen van de menselijke mond - in dienst van de schoonheid, van de geestelijke uitdrukking. De mond is spraakzaam, ook wanneer hij stom is.

In het oog, het transparantste orgaan van de ziel, wordt de mildheid, waardigheid en geestdrift uitgesproken. Het aangezicht van de mens kan reeds op aarde worden geduid.

Zo verkrijgen ook de zintuigen een hogere betekenis in het menselijk lichaam. Door de rechtopgaande houding van de mens, wordt de geëmancipeerde hand het orgaan van de fijnste gevoelens en de regulator voor de andere zintuigen. Aangezien de hand het meest vrije bewegingsorgaan is, wordt in zijn vorming en beweging de gehele mens uitgesproken. De chiro-mantie is een slechts misverstane waarheid.

De tweelingorganen van de smaak en de reuk zijn nog geheel in dienst van de zuiver vegetatieve functies. Ze zijn de mondingen voor het onderlichaam en de borst, voor de organen der vloeibare en luchtige voeding. Door deze zintuiglijke organen vernemen wij echter ook van de wereld der lichamen slechts datgene wat de zintuigen prikkelt, namelijk het aangename en onaangename. In tegenstelling tot deze lagere zintuigen ontsluiten ons de hogere - het oog en het oor, als de meest vrije zintuigen die niet meer de horige, de lagere vegetatieve systemen zijn - de orde, de harmonie, de gedachten die zich in de gehele natuur uitspreken. In kleuren en tonen openbaart de natuur zich aan ons. Niet alleen als aangenaam of nuttig, doch ook als fraai. De natuur is namelijk fraai waar de geest doorschijnt. Het aangename toont ons slechts de eindige kant van de natuur. Slechts waar het oneindige door het eindige heen schijnt, waar de natuur door de geest wordt doorschenen,

is ze fraai. Het einddoel van de natuur is echter, volkomen fraai te zijn, en de geest in de verschijning uit te spreken. De waarachtige fraaie wereld zou de verhelderde³⁰ wereld zijn.

Aldus, zo zien wij, stijgt de natuur steeds verder omhoog om door de geest beheerst, door deze verhelderd te worden. In zoverre het menselijke lichaam het orgaan van de geest en de uitdrukking daarvan is, is de natuur reeds gedeeltelijk verheerlijkt. Alleen is dit doel in het aardse lichaam van de mens nog geenszins geheel bereikt.

Slechts een deel van ons lichaam is onderdanig aan de wil, en door de gewaarwording verneembaar. En ondanks de rijkdom van zijn gewaarwordingen voelt de mens toch levendig de beperkingen van de werkzaamheden van zijn zintuigen, en probeert ze derhalve kunstmatig te verbreden.

Zijn gevoel reikt nauwelijks uit boven de directe grenzen van het organisme. De smaak- en reukzintuigen zijn echter, zoals reeds opgemerkt is, nog zo aan de materie gebonden, dat - hoewel ze ons kond doen van de algemeenste natuurprocessen, namelijk van de gehele chemie - ze dit op een voor de geest zo onvolledige wijze volbrengen, dat wij het belangrijkste ervan, zoals de wetten der elektrochemie en de stochiometrie door middel van andere zintuigen leerden kennen.

Het oor, dat in verhouding tot het oog zo weinig over de natuur verneemt, en dat slechts de donder, de storm, het ruisen der wateren en de onbestemde uitbraken van dierlijke begeerten kan waarnemen, wordt voor de mens pas door omgang met zijn gelijken, door spraak en gezang tot leider van de hoogste gedachten en diepste gevoelens. Doch slechts een bepaalde niet te overstijgen hoeveelheid van zwenkingen is voor hem verneembaar, ook al is de gehele natuur in voortdurende beweging en zwenking.

Bij het oog is het opvallend, dat juist het zintuiglijk orgaan dat verreweg de grootste omvang heeft, en als enige de grenzen van ons zonnestelsel overschrijdt, aan de nauwste ruimte gebonden

³⁰ “verklärte”. Heeft talloze betekenissen.

is. Terwijl ons gehele lichaamsoppervlak de aan het licht zo verwante warmte en electriciteit waarneemt, is er toch slechts één zenuw in staat tot een lichtindruk.³¹ Aangezien voor ons de geestelijke betekenis der natuur, haar schoonheid, vrijwel slechts door het lichtzintuig en het geluidszintuig verneembaar wordt, zo zijn er dus slechts twee zenuwparen waarmee wij het ware wezen der natuur, als uitdrukking van de geest, onderkennen. Alleen kunnen wij zelfs maar een bepaalde lichtintensiteit verdragen, en wij zien slechts kleuren en nooit het zuivere licht. De mens echter heeft een dusdanig streven om de wereld door het licht te kennen, dat hem zijn onmetelijke bezit hierin niet voldoende is, en hij de grenzen die de natuur hem gesteld heeft, overschrijdt. Een eerder verborgen wereld ontsluit hij door de zonnemicroscop, en de banen van de dubbelsterren meet hij door zijn telescoop.

Wanneer de mens zich nu steeds inspent om de grenzen van zijn zintuigen te verbreden, waardoor hij de buitenwereld verneemt, dan is zijn poging nog groter om de werkzaamheid te vergroten waarmee hij daarop inwerkt. Men heeft gezegd, dat de mens een instrumenten makend dier is, en dat hem dit een wezenlijke voorsprong over de dieren zou geven. Zo weinig als hiermee de hogere aard van de mens wordt aangeduid, en een mens die naakt en gebonden iets eeuwig zou denken en willen, een groter getuigenis voor de goddelijke afkomst van de mens zou zijn dan alle technische uitvindingen en voortbrengselen, dan spreekt uit deze bewering zeer bepaald het streven van de mens om zijn werkingssfeer over de natuur te verbreden. Dit streven van de mens om de natuur tot zijn doeleinden te veredelen, uit zich op de waardigste manier in de schone kunst. De mens is niet alleen in staat om het schone in de natuur te ondervinden; hij wil het ook tevoorschijn brengen. De stenen verkondigen de gedachten van de mens; de ertsen stemmen in met zijn gezangen. Zo deelt hij de natuur de wetten van de geest mede. Hoge kerken en rijke melodieën herhalen de harmonieën

³¹ De originele zin loopt niet goed.

van een geestelijke ordening. De mens vormt zich door de kunst een nieuwe, verklaarde wereld. Zo vervult de ware kunstenaar de bestemming van de mens met betrekking tot de natuur. Hij werkt aan hun verheerlijking, en spreekt daardoor een algemeen streven van de menselijke geest uit.

In extatische toestanden treedt de mens nu en dan in een vrijer verkeer met de natuur. Het zintuig voor het licht schijnt dan niet meer aan een paar zenuwen gebonden te zijn; zijn gevoel niet meer naar het lichaamsoppervlak verbannen; zijn werken ontheven te zijn van de materiële overdracht. Het zijn doorschijnende kiemen van een ook hoger lichamen bestaan.

Deze beperkte weergave kan ons slechts bevestigen dat de natuur ernaar streeft om orgaan van de geest te worden; dat in het menselijk lichaam dit doel weliswaar gedeeltelijk, doch zeker niet volledig bereikt is; dat wij daarom het menselijk lichaam weliswaar als de hoogste trede van de ontwikkeling der natuur voor deze aarde erkennen, doch deze zelf wederom als een fase moeten beschouwen die op een hoger doel wijst.

In een hogere ontwikkeling van de geest moet de mens ook een van deze aangemeten organisme onder beheersing krijgen. Dit is de oude leer van de transfiguratie van het lichaam, van een lichaam dat voor de vrije geest geheel adequaat - en als geestelijk lichaam (σώμα πνευματικόν) - van geen enkele natuurkracht, doch slechts van de geest zelf afhankelijk zou moeten zijn; dat veelmeer bij zijn doel alle natuurpotenties als werktuigen van de zuivere wil zou moeten beheersen. Er zijn ontelbare tussenfasen en afwijkingen denkbaar. Doch het doel van de mens met betrekking tot de natuur kan niet het kwijtraken daarvan zijn, doch veelmeer de beheersing, de verheerlijking ervan.

Zo verschijnt de natuur dan aan ons als werkingssfeer van de geest. Ze is in dienst van de vrijheid bepaald, een ontwikkelings- en herstellmiddel van de mens op zijn weg om te zijn, en een middel der verheerlijking en transfiguratie³² tot³³ zijn doel.

³² "Verklärung".

Hemzelf is echter het grote alchemistisch werk der natuurveredeling toevertrouwd, en de bevrijding en transfiguratie van de natuur is afhankelijk gemaakt van die van hemzelf. In de veredelde uitdrukking die de mens aan zijn eigen trekken meedeelt, die hij in de kunst aan de gehele natuur mededeelt, is hem deze heerschappij reeds verkondigd.

Over de vrije wil van de mens en de gemeenschap met andere mensen.

1. Over de solidariteit onder de mensen.

Tot nu toe beschouwden wij de afzonderlijke mens op de momenten van zijn ontwikkeling en zijn regeneratie. De vrijheid waarmee hij zich op beide wegen bepaalt, zagen wij noch gevaar lopen door zijn verhouding tot God, noch tot andere vrije wezens, noch tot de natuur. Alle inwerkingen op zijn wil onderkennen wij veeleer als oorspronkelijk de vrijheid van de mens bevorderend en bemiddelend. Slechts door eigen schuld veranderden de bevriende machten in zijn vijanden, en slechts door zijn vrijheid werd hij onvrij. Alleen aan zijn zelfbepalende wil was het ook gegeven, dat hij onder goddelijke medewerking uit het gebonden zijn en de nood wederom tot vrijheid terugkeert. De remmingsmiddelen werden hem tot bevrijdingsmiddelen in de door God vastgestelde wereldorde. Op ieder moment kan hij waardig handelend of waardig lijdend zijn bestemming vervullen.

Wij moeten nu nog enige blikken werpen op het proces van de ontwikkeling en bevrijding, in zoverre de mens in gemeenschap met anderen leeft en zelfs als deel van een hoger geheel verschijnt. Wij lichten hier slechts die punten eruit, waar in het gemeenschappelijke bestaan van het gezelschapsleven, de vrije

³³ “an”.

wil van de mens nog specifieke en gemeenschappelijke opgaven moet oplossen.

Zoals in de organische structuren de verscheidene vormen slechts in samenhang, als een gemeenschappelijk architectonisch werk begrepen moeten worden; zoals de ontwikkelingsfasen der organische lichamen slechts in de voorafgaande en daaropvolgende begrijpelijk worden; zoals structuren en functies vaak in een lager systeem slechts geïndiceerd zijn, en pas in een hogere volledig ontwikkeld systeem voorkomen; zo is ook het rijk van de vrijheid onbegrijpelijk wanneer men niet het completerende samenwerken in de maatschappij en de ontwikkelingsfasen in de geschiedenis voor ogen heeft. Menige gebeurtenis en menige daad die, op zichzelf beschouwd, toevallig of doelloos lijkt te zijn, wordt in samenhang met de wereldgeschiedenis als noodzakelijk en doelmatig erkend.

De mensheid als geheel heeft haar eigen fysiologie en psychologie. Ze is niet alleen maar een vereniging, doch een eenheid. De organische eenheid komt bijvoorbeeld in de steeds gelijke verhouding aan pasgeboren mannelijke en vrouwelijke individuen tot uiting, die ondanks de verscheidenheid aan klimaten en de leefwijzen niet wisselt. En ook in het vaak waargenomen feit, dat na rampzalige epidemieën het getal der geboorten in verhouding groter werd. De innige geestelijke samenhang bewijst het gemeenschappelijke gegrepen worden door gelijke gedachten bij verscheidene mensen tegelijkertijd. Vrijwel nooit zijn grote, geestelijke bewegingen der massa, of grote uitvindingen, van een enkele mens uitgegaan. Die er de naam aan lenen, zijn vaak meer de verkondigers, de herauten van de in velen werkende, en ook aan ontwikkelingsfasen gebonden geest. In het bereik van de geesten heerst nog een grotere gemeenschap dan in die van de natuur.

Zo draagt iedere mens de vrucht van het goede of slechte zaad dat anderen, naast hem of vóór hem, gezaaid hebben. De onschuldige lijdt met de schuldige; de rechtvaardige met de

onrechtvaardige, en vaak meer dan deze, reeds omdat hij behalve het lichamelijke kwaad het morele dieper ondergaat.

Dit is de angstaanjagende wet der solidariteit, waarin iedereen met zijn familie, zijn medegenoten, zijn volk, met de mensheid verknoopt is en - zoals de ledemaat van een lichaam met de andere ledematen en door deze - lijdt.

Hoe verdraagt dit algemene feit zich met de vrijheid van de enkeling en met de algemene wereldorde?

Wanneer wij op grond van het eerder gestelde, bij iedere mens en de mensheid in het geheel, een oorspronkelijke, aan ons verschijnend bestaan voorafgaande vrije daad aannemen, dan is de samenhang van een dergelijke richting gevende daad met alle gebeurtenissen van het leven toch al niet meer onbegrijpelijk.

In ieder geval komt deze solidariteit ons voor, als een op te lossen disharmonie in de geschiedenis. Slechts naar haar oplossing beschouwd, roept ze de vertwijfelde, God aanklagende wereldbeschouwing op, die in Byron haar dichter vond.

Zou de individuele mens slechts de vrucht van zijn eigen daad oogsten, en slechts de goederen genieten die alleen hij kan verwerven, dan zou zijn geluk een nauw geluk zijn, en zijn bestaan verarmd. Hij is slechts gelukkig en rijk wanneer hij voor en in anderen leeft. In de mate waarin hij als ledemaat van een geestelijk organisme met andere ledematen daarvan een gemeenschappelijk leven voert, in het gezin, in de staat, in de kring der vrienden, en uiteindelijk in de gemeenschap van alle verstandige wezens, in die mate bereikt hij een hoger, universeler bestaan. Aangezien nu de mens ertoe geroepen is, niet slechts ter verdere ontwikkeling, doch ook ter regeneratie van zijn geslacht een medewerker te zijn, zo neemt hij ook op deze doornige weg deel aan het lijden van anderen. Doch in de mate waarin hij met liefde vol overgave voor dezen handelt en lijdt, maakt hij zich ook geschikter om deel te nemen aan de door hen verworven goederen, en aan de gemeenschappelijke oogst. De moeder die met opofferende liefde jarenlang haar

zieke kind heeft verpleegd, verheugt zich het meest op zijn genezing. Wie schuldloos met de schuldigen lijdt, wie zelfs de vloekenden zegent, die verkrijgt er een recht op: het recht om de geestelijke genezing ervan te ervaren als die van hemzelf; wellicht het recht haar te bewerkstelligen. Hierin ligt de diepe en tegelijkertijd troostrijke betekenis van het onschuldige lijden. Vooral dat wat voor anderen vrij overgenomen is, en ook het opgelegde, kan door moedige overgave worden verheven tot het vrij gekozene. Zo lost de liefde de disharmonie op, geschapen door de solidariteit.

Een ander zedelijk raadsel in de geschiedenis, dat nauw verwant is met de solidariteit, is het feit dat dikwijls de beste krachten van uitstekende mensen, nadat ze met moeite ontwikkeld zijn, voor het algemene welzijn onbenut blijven, of spoedig in hun werkzaamheid worden afgeremd. De zuiverste inspanningen, de edelste offers, bereiken zo zelden hun doel op aarde. En waar de dood of het uiterlijke geweld niet aan de hogere ontplooiing grenzen stelt, wordt de geestesvlucht van de besten vaak plotseling verlamd. Op de dagen van blijde geestdrift en ononderbroken werkzaamheid volgt dikwijls een gevoel van geestelijke gebondenheid. Wanneer Columbus in de nauwe kerker moet boeten dat hij de grenzen van de wereld heeft uitgebreid, weent Newton in de ouderdom dat hij de geschriften van zijn jeugd niet meer begrijpt. Het algemene ostracisme³⁴, waarmee de mensen en het noodlot zelf, de edelste geesten in alle eeuwen zo vaak uit hun fraaiste werkingskring verbanden, en die het leven van deze representanten der mensheid vaak een zo tragisch karakter geeft, wordt in de ontwikkelingswet van de mens begrijpelijk. Want hij heeft toestanden van innerlijke vorming te doorstaan, en niet alleen maar uiterlijke werkzaamheid.

De eerste periode van ons bestaan, het leven van de foetus, is slechts gewijd aan de vorming van de organen, en de buiten-

³⁴ Een schervengericht, genoemd naar de wijze waarop men vroeger in Athene een politicus wegstemde.

wereld is er nog geheel voor afgesloten. In de slaap wordt het naar binnen gekeerde leven van de foetus herhaald. Het is de behoefte van het lichaam dat zijn verbinding met de buitenwereld - die door beweging en ondervinding wordt overgebracht - herhaaldelijk wordt onderbroken. Behalve deze regelmatige inkeer van het leven in de slaap, wordt ook de kracht van het organisme bij nieuwe ontwikkelingen vaak slechts ter innerlijke vorming aangewend. In de organische natuur is iedere nieuwe ontwikkeling een onthulling, een vervelling. Degenen die verveld zijn, gaan de dood in, opdat de nieuwgeborene een hogere fase van het bestaan verwerft. Bij het vervellen van de slangen, bij het ruien van de vogels, de tanden der zoogdieren, vindt nog een gedeeltelijk herhaling van de eerste metamorfosen plaats. De overgangsmomenten zijn vaak met krachtverlies, met uitputting en pijn verbonden. Het leven wordt ten dele latent, aangezien het verbruikte orgaan afsterft en het nieuwe nog niet voleindigd is. De krachten worden aangewend op de innerlijke vorming en niet op de uiterlijke werkzaamheid.

Dezelfde wet der metamorfose geldt nu voor de menselijke geest bij zijn tijdelijke gebondenheid aan de natuur. Een deel van zijn kracht wordt slechts naar binnen toe verbruikt. Hij gaat ook door toestanden der ontbering, der gebondenheid, die echter - goed gebruikt - slechts overgangsporten tot nieuwe werkzaamheid en tot hogere ontwikkelingen zijn. De geestelijke uitputting van de hoge leeftijd vindt hierin ook een troostrijke verklaring.

Hoe meer normale metamorfosen een organisme doorloopt, des te volkomener is het. Hetzelfde geldt ook voor de geest. Bij iedere nieuwe ontplooiing van het geestelijke leven moet ook nog het aanhangende zelfzuchtige als ontwikkelingsmoment worden afgestreept. Zo wordt het schijnbaar verlorene op hogere wijze wederom gewonnen.

Voor zover in iedere ontwikkelingsfase iets over de voleindigde vorming reeds vervat is, heeft ook het bestaan op elke trede een doel op zich. Het doel echter waartoe de ontwik-

kelingsfasen voorbereiden, vervat slechts het uitsluitend ware resultaat van de afzonderlijke bestaansvormen. Zo hebben ook het tijdelijke leven van de geest en de diverse metamorfosen daarin een doel op zich. Het gehele, volledige doel echter, ligt aan het einde van de weg, in het voleindigde eeuwige zijn van de geest.

2. Over de ontwikkeling en het herstel van de mens in de staat.

De bepaalde vormgeving en ontwikkeling van vrije werkzaamheid voor gemeenschappelijke en elkaar wederzijds aanvullende doeleinden, is slechts in de staat mogelijk. Die is niet een vereniging van mensen die door de willekeur van de eenling, door een sociaal verdrag ontstaan is. Hij ontstaat veelmeer naar de algemene wetten der ontwikkeling uit de familie. Ieder volk ontwikkelt zich uit een directe eenheid door allerlei tussenstappen tot een hogere bemiddelde gezamenlijkheid. De familie wordt tot stam, de stam tot natie. Een aldus op natuurlijke wijze ontstaan volk, dat niet door uiterlijke en innerlijke oorlogen verscheurd wordt, bewaart de gewoonten en inrichtingen van het familiale leven. Ze dienen hem tot wetten of vormen er de basis voor. In een voortschrijdende ontwikkeling gaat deze directe eenheid en daarmee de patriarchale grondwet verloren of wordt menigvuldig gemodificeerd. Het individuele leven der enkelingen treedt meer gescheiden naar voren, zoals uit de gemeenschappelijke kiemen de veelvoudig gevormde plantendelen. In deze ontwikkelingsperiode worden aan de wetten gestalte gegeven, die de veiligheid van personen, van het eigendom en de vrije werkzaamheid beogen. De staat verschijnt nu meer als een beschermingsinstituut voor de particuliere belangen. Deze periode van het streven naar onafhankelijkheid der enkelingen in de staat, lijkt op die van het machtigere naar voren tredende individualisme bij de ontwikkeling van de enkeling. In beide gevallen is het een noodzakelijk moment der

evolutie, en wordt het slechts door de fixering van dit streven tot een kwaad, tot anarchie. Zo geschiedt het, dat bij een toenemende afzondering en het daardoor bepaalde streven naar individuele onafhankelijkheid de uiterst machtig wordende particuliere doeleinden het gemeenschappelijke leven in gevaar brengen. Dan ontstaan er meestal de twisten tussen orde en vrijheid, conservatisme en beweging, waarmee de volkeren zich vaak honderden jaren lang afmatten.

Alleen zoals het ontwaakte individualisme en de zelfstandigheid van de enkeling bij het normale voortschrijden van de mens tot een toestand leiden waarin vrijheid en gehoorzaamheid één worden, zo voert ook de grotere zelfstandigheid en vrijere ontwikkeling van de staatsburgers bij het ware voortschrijden tot een hogere eenheid, waarin de vrijheid van de enkeling en de macht van het geheel elkaar over en weer aanvullen. Het blijven staan en het teruggaan, is voor beide onmogelijk. Evolutie is namelijk de algemene levenswet. Een volk kan niet meer tot patriarchale onschuld terugkeren. Het heeft slechts de keuze tussen barbarisme en beschaving.

In de hoger ontwikkelde staat is de grootste vrijheid der enkelingen en de veelvoudige ontplooiing der individuen en hun werkzaamheden en interesses bereikt met de grootste macht en eenheid van de staat als geheel. Zo wordt de staat tot een vrij organisme, waar het leven van het geheel met de veelvuldig vormgegeven organen en hun functies in samenklank is. Bij de fase van de burgerlijke maatschappij, waar het streven naar individuele ontwikkeling overheerst, wordt de vrijheid al te vaak zuiver als onafhankelijkheid begrepen. De onafhankelijkheid van de dwang, van de macht³⁵, is echter slechts de negatieve zijde van de vrijheid. Deze moet zich in de volksgeest en in het individu hoger ontwikkelen en zich als productieve, vrije daad en gemeenschappelijke werkzaamheid openbaren. In de staat vormt en veredelt deze de vrije verbindingen, de familie, de gemeente, het genootschap, et cetera. Deze vereni-

³⁵ "Gewalt".

gende, verbindende en daardoor construerende richting der vrijheid probeert dan zelfs de allerverbindendste macht van de staat te bevestigen, en de macht vindt zichzelf gesterkt in de positieve vrijheid die de individuen tot gemeenschappelijke doeleinden verenigt. De vrijheid erkent de ordening, en deze de vrijheid als haar completering. Zo verzoenen de tegenstellingen zich in de hogere eenheid, zonder dat de een de ander probeert op te heffen. Het ware midden ligt boven de tegenstellingen, niet er tussenin.

Deze ontwikkelingsgang van de afzonderlijke volkeren, waarin iedere volksgeest uit een direct gegeven eenheid moet voortschrijden naar een hogere, overgebrachte volksgeest, die vrijheid en orde organisch verenigt, kan slechts van binnenuit of van buitenaf verstoord worden. Een volk kan te lang op een ontwikkelingsstrede blijven staan. Dan ontstaat geremde vorming, of het kan voortijdig een nieuwe willen afdwingen. Er ontstaat dan een ontwikkelingsziekte. Aangezien de volkeren net als de enkelingen aan de algemene schuld van de mensheid deelnemen, zo vinden wij ook bij allen dat zij soms hetzij stationair of revolutionair waren, en daardoor hun gewone evolutie hinderden.

Doch buiten deze ontwikkelingsfouten en het meest in hun gevolgen, storen uiterlijk of innerlijk geweld en oorlog het op natuurlijke wijze ontplooien van een volk. De overwinnaar maakt de overwonnene en al zijn nakomelingen tot slaven, tot horigen, tot beschermelingen. Het vernederen van afzonderlijke stammen en klassen draagt daarbij dikwijls een net zo grote schuld als het misbruikte geweld van de overwinnaar.

De grotere of geringere graad van onnatuurlijkheid waarin de meeste volkeren terecht zijn gekomen, heeft net zo goed de regeneratie nodig als dit bij de afzonderlijke mens het geval is. Doch ook hier kan en moet die niet tot een oorspronkelijke, patriarchale onschuld of de een of andere fase uit het verleden terug voeren, doch tot een hogere cultuur, waarin alle krachten

van de mens - die slechts in het gemeenschappelijke leven, in de staat kunnen gedijen - ontwikkeld worden.

Ook hier is de ontwikkeling en de regeneratie afhankelijk van de vrijheid van de volksgeest, doch tegelijkertijd ook van een hogere leiding. Er kunnen bijvoorbeeld in een volk veel huiselijke deugden, persoonlijke dapperheid en vele wetenschappelijke aspiraties heersen. Doch waar de gemeenschappelijke geest, de ware politieke deugd, ontbreekt, zal het als volk geen grote rol spelen, gemakkelijk de prooi zijn van de vijand van buitenaf, of door innerlijke splijtingen aan zijn eenheid en kracht inboeten.

Evenals de vrijheid is ook de hogere leiding der volkeren niet te miskennen. Sommige barbaarse zeden en wetten heersten overal, voordat het christendom louter net als vroeger de algemene hogere en vrije aard van de mens verkondigde. Het christendom heeft trapsgewijze de slaven eerst tot horigen en dan tot vrijen gemaakt. Het heeft evenzeer de ware politieke als de zedelijke vrijheid van het individu bevorderd waar het waarachtig opgepakt en niet misverstaan of misbruikt werd. In hem ligt ook vooral de kiem tot de regeneratie van ons staatsleven.

Net als bij het opbouwen, zijn er ook bij het herstellen van het sociale leven ontwikkelingsfasen, waarvan de juiste beoordeling de waarde bepaalt van de wetgever. Zo verdwijnen bijvoorbeeld de voorbijgaande verschillen van de geboorte en het vermogen in die mate, als de menselijke waardigheid hoger geacht wordt dan de burgerlijke waarde.

Wanneer een volk echter een ontwikkelingsfase verlaat zonder dat reeds een hogere fase bereikt is, treden overgangstoestanden op, die dikwijls gevaarlijke crises in het leven der naties vormen. De regeneratie van het volk blijft de opgave die, door de volksgeest versneld, achteruit wordt gesteld of geheel verwaarloosd kan worden. Opdat de historische bestemming van de mensheid daar zelf niet door lijdt, wordt in het laatste geval de opgave van een volk - zij het in gewijzigde gedaante -

aan een ander overgedragen. De functies blijven, doch de organen wisselen.

3. Over de ontwikkeling en het herstel van de mensen in de wereldgeschiedenis.

Bekijken wij thans de mensheid in zijn geheel en wel in haar hoogste verhoudingen, dan leert de geschiedenis ons, dat deels een ontwikkeling in kennis en verwerkelijking van de eeuwige waarheden in de mensheid stapsgewijze plaatsvond, doch dat deels deze waarheden veelvuldig vertroebeld en verdraaid werden, maar ook, dat door een hogere leiding en openbaring het bewustzijn der mensen door God en de goddelijke dingen hersteld en tot een hogere fase gebracht wordt.

Zoals het licht - dat alle mensen in het aangeboren godsbewustzijn van binnen verlicht - nimmer en nergens gedooft is, zo kan het uiterlijk licht van een goddelijke openbaring, dat door alle religieuze overleveringen meer of minder helder door schijnt, nergens verkeerd worden beoordeeld. Bij enige volkeren verschijnt dit licht als morgenrood aan de heldere hemel. Bij andere als omfloerst door nevel en wolken. Het nog onontwikkelde monotheïsme van de oude wereld is dat morgenrood, is de waarheid van een vroegere fase van het religieuze bewustzijn, dat pas in het christendom zijn volle inhoud vindt. Het pantheïsme, naturalisme en polytheïsme zijn de verdraaiing van het begrip van God. Het heidendom bevat de verscheurde ledematen van de idee van God. Het christendom is tegelijkertijd de vervulling van een nog onontwikkeld religieus bewustzijn en de bevrijding van de duisternis waarin dat verzonken was, en een hogere ontwikkeling en herstel.

Voor zover nu het christendom zelf niet alleen een goddelijke daad is, doch ook door mensen, en door mensen uit verschillende tijden en naties opgenomen en geassimileerd wordt,

en in alle toestanden en verhoudingen van het leven een plaats inneemt, is het eveneens onderworpen aan de algemene ontwikkelingswetten van de mensen.

Het wordt allereerst direct in het geloof opgenomen. De verscheidene geestelijke richtingen van de mens brengen afzonderlijke bladzijden ervan naar voorkeur tevoorschijn, en eigenen zich de inhoud ervan toe als een historisch geverifieerd, en als een door het verstand over te brengen of door geestelijke aanschouwing en gevoel waar te nemen iets. Het geloof in autoriteit, de speculatie en de mystiek, kijken verschillend naar dezelfde waarheden. Wat in het directe geloof verenigd was, wordt in de ontwikkeling door de verscheidene zielskrachten onderscheiden. Bij het verduisterde waarheidszintuig van de mens vindt ook hier scheiding plaats, in plaats van onderscheiding. Sekten verheffen afzonderlijke gezichtspunten³⁶ der waarheid tot de exclusieve waarheid. De filosofie die in fasen voortbeweegt, kan de waarheden van het verstand met die van de openbaring nog niet in overeenstemming brengen. De hoogste waarheden worden enerzijds zonder geest opgevat, en daarom anderzijds miskend. Het geloof in autoriteit versteent. De speculatie verliest zich in scepticisme. Een diepere mystiek maakt plaats voor een sentimentele gevoelsreligie.

De goddelijke orde evenwel is machtiger dan de menselijke dwaling. Wat uit de eenheid is voortgekomen, moet ook wederom naar alle doorlopen ontwikkelingsfasen en naar het overwinnen van alle dwalingen tot eenheid terugkeren, doch tot een hogere eenheid waarin alle resultaten van het ontwikkelings- en regeneratieproces der mensheid vervat zullen zijn. Voor God echter zijn duizend jaren als een dag. Het goddelijke wereldplan blijft onveranderlijk, doch de tijd om dat te realiseren, is aan de in de tijd levenden toegevallen.

Zo herhalen zich de wetten der wereldorde door alle regionen van het bestaan. Uit de eeuwigheid kwamen de tijdelijke geesten door goddelijk beschik onontwikkeld te voorschijn, om in

³⁶ “Momente”.

de tijd door hun vrijheid ontwikkeld in de eeuwigheid terug te gaan.